

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Факультет інформатики, математики та економіки
Кафедра соціології та філософії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: «ФЕНОМЕН ДЕСТРУКТИВНИХ ЧУТОК І СУСПІЛЬНІ ПРАКТИКИ
ПРОТИДІЇ МОВІ ВОРОЖНЕЧІ В БАГАТОКУЛЬТУРНИХ ГРОМАДАХ»

Виконала: здобувачка вищої освіти
групи 522М
денного відділення
спеціальність 054 Соціологія
освітня програма
Соціологія муніципальної політики
Андрющенко Анастасія Ігорівна
Керівник: кандидат філософських наук
доцент, Афанасьєв Л.В.
Рецензент: доктор соціологічних наук,
професор кафедри соціальної роботи
проректор з наукової роботи
та інноваційної діяльності
Хортицької навчально-реабілітаційної
національної академії
Гордієнко Н.М.

ЗМІСТ

1. ВСТУП.

2. РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЧУТОК ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.

1.1. Деструктивні чутки: впливи та чинники протидії у багатокультурному суспільному просторі.

1.2. Міжкультурна взаємодія та консолідація як індикатор в протидії мові ворожнечі.

3. РОЗДІЛ 2. СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ЧУТКАМ

2.1. Репрезентація результатів опитування щодо класифікації етночуток та упереджень.

2.2. Використання методики «Антирумори» в протидії деструктивним чуткам: практики інтеркультурних міст.

4. РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ПРОЄКТУ НА ПРОТИДІЮ МОВІ ВОРОЖНЕЧІ ТА СПРИЯННІ ЗГУРТОВАНОСТІ БАГАТОКУЛЬТУРНИХ ГРОМАД.

3.1. Успішні кейси в контексті протидії мові ворожнечі багатокультурних громад.

3.2. Сталість та вплив проекту на підвищення рівня знань, умінь та навичок з протидії чуткам: соціологічний вимір.

5. ВИСНОВКИ

6. ЛІТЕРАТУРА

7. Додатки.

ВСТУП

Актуальність дослідження: Сучасне українське суспільство характеризується глибокими соціальними змінами, що супроводжуються значною інтенсифікацією міжкультурних зв'язків та постійним ускладненням форм, правил і механізмів соціальної взаємодії. У великих, середніх і дуже малих містах і селах практично не залишилося повністю моноетнічних спільнот, що свідчить про зростання ролі міжкультурної комунікації. Сьогодні рашистська навала руйнує цінності людяності, поваги до життя, справедливості, демократії, верховенства права та прав людини, які є основою існування цивілізованого світу в 21 столітті на території нашої суверенної держави України. Як зовнішні, так і внутрішні міграційні процеси, особливо вимушене переселення багатьох жителів з окупованих територій, призводять до появи різноманітних упереджень щодо цих соціальних груп в інформаційному просторі.

Найпоширенішим способом передачі та поширення упередженої та необ'єктивної інформації є загальновідоме явище "чутки". Свідоме використання різноманітних чуток набуло значних масштабів. Розвиток інформаційних комунікацій на офіційних каналах зв'язку та ЗМІ не лише надає нового імпульсу для розвитку освіти. Свідоме використання різноманітних чуток досягло значних масштабів. Розвиток офіційних комунікацій і засобів масової інформації не тільки витіснили чулки, але швидше навпаки, дали новий поштовх для їх розвитку. Те, що чулки становлять серйозну загрозу, постійно підтверджується матеріалами українських ЗМІ, які наводять численні приклади ситуацій, коли необізнаність, стереотипи та упередження в міжетнічних і міжконфесійних відносинах породжують у представників багатьох спільнот почуття страху і загрози груповій ідентичності. У зв'язку з цим потреба в соціологічному осмисленні впливу феномену "етнічних чуток" на суспільне життя матеріалізується в пошуку шляхів нейтралізації та подолання негативних наслідків "чуток", що містять елементи різких проявів негативізму та

нетерпимості у відносинах і поведінці людей, а також в ефективній протидії маніпулятивному використанню пліток як прояву мови ворожнечі.

Вивчення феномену чуток зумовлене, насамперед, необхідністю розробки та ефективного функціонування механізмів регулювання соціальної поведінки громадян у міжетнічній взаємодії та вирішення таких проблем, як маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю і поширення різних форм нетерпимості в суспільстві. Складність феномену пліток полягає в тому, що стереотипи свідомості є досить нестабільним предметом, який підлягає вивченню лише на етапі їх матеріального втілення в поведінці людини. З теоретичної точки зору актуальність теми дослідження підтверджується необхідністю поглиблення соціологічного знання про крос-культурну взаємодію, а отже, про ті форми групової протидії деструктивним чинникам свідомості та поведінки, які забезпечують цілісність багатонаціональних спільнот. Оскільки сучасне суспільство характеризується високим ступенем напруженості, що збільшує кількість міжкультурних конфліктів, соціологічна наука і практика останнім часом деталізували і визначили багато важливих аспектів виникнення і поширення пліток як прояву мови ворожнечі. Тому з практичної точки зору важливість якісного соціологічного дослідження міжкультурних взаємодій пояснюється необхідністю визначення ефективних засобів подолання наслідків гострих проявів негативізму, зокрема, пошуку дієвих засобів групової протидії маніпулятивному використанню пліток як прояву мови ворожнечі в багатонаціональних спільнотах.

Стан розробки проблеми. Наразі в зарубіжній науковій літературі існує багато напрямів досліджень людей різних культур, які розвивають соціально-біхевіористські (У. Ліппманн, Р. О'Хара), психологічні (Т. В. Адорно, М. Хоркхаймер), символ-інтеракціоністські (Т. Шибутані, Д. К. Девіс, С. Дж. Беран), феноменологічні (Е. У. Вайнекі) теорії в дослідженні пліток. Проблема цілеспрямованого використання пліток як "мови ворожнечі" в різних аспектах розвитку сучасних суспільств, де серйозною загрозою для всього світу є активізація різних проявів крайнього націоналізму, сепаратизму, релігійного

фанатизму, екстремізму і тероризму, розглядається в роботах С. Жаботинської, К. Рускевич, Д. Янагізава-Дротта, В. Клемперера, О. Гладиліна, О. Карп'яка, К. Дженсена та Г. Почепцова.

Соціологічний підхід до вивчення крос-культурної взаємодії базується на принципах, викладених у працях Е. Дюркгейма, Е. Еліаса, Ю. Габермаса, Г. Трейгера, Е. Холла, Ю. Кіма, В. Гудикунста, О. Стегнія, А. Ручки, великої групи дослідників - авторів "Посібника з протидії чуткам" (Antirumors) та багатьох інших. Розглядаючи метод критичного мислення як засіб свідомого підходу особистості до соціокультурних явищ у соціальній практиці, ми спиралися на принципи, викладені в працях С. Терно, О. Тягло, Д. Халперна та інших дослідників проблеми.

Аналіз філософської, соціологічної, психологічної та культурологічної літератури свідчить, що науковці наполегливо звертаються до досліджень як міжетнічної злагоди, так і протидії етнічним чуткам, спираючись на концептуальні праці таких зарубіжних та вітчизняних соціальних філософів і соціологів, як А. Асмолов, К.-О. Апель, Л. Афанасьєва, В. Бех, Є. Головаха, Л. Дробіжева, В. Євтух, А. Здравовислов, Н. Коваліско, В. Лекторський, Н. Паніна, Л. Скворцов, Б. Слюцинський, Л. Хижняк, Ю. Хабермас, О. Хеффе, М. Шульга, А. Шипилов та інші.

Незважаючи на існуючі досить об'єктивні труднощі у вивченні феномену пліток, як західні, так і в'єтнамські дослідники визнали роль пліток у формуванні масової психології та управлінні масовими процесами, і почали вивчати закономірності їх формування та поширення. За численними оцінками авторитетних експертів, інформаційний вплив пліток на суспільство зараз майже порівнянний з впливом преси, радіо, телебачення і кіно.

Однак поле досліджень у сфері протидії етнічним пліткам у мультикультурних спільнотах ще не до кінця сформоване.

Об'єктом дослідження є феномен деструктивних чуток як форми прояву мови ворожнечі в сучасних багатонаціональних спільнотах.

Предметом дослідження є засоби та форми протидії виникненню та поширенню деструктивних чуток у крос-культурних взаємодіях.

Мета дослідження - на основі комплексного багаторівневого соціологічного дослідження виявити деструктивні етнічні чутки та розробити шляхи протидії їх поширенню в полікультурній спільноті.

Відповідно до поставленої мети були визначені наступні завдання:

- розглянути теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену чуток та встановити його змістовні характеристики в сучасному соціально-філософському науковому дискурсі;
- дослідити соціокультурні чинники та механізми деструктивних чуток як "мови ворожнечі" в мультикультурних спільнотах;
- виявити сутність та роль пліток у прояві різних форм негативізму та нетерпимості у відносинах мультикультурних спільнот;
- обґрунтувати використання методу критичного аналізу ситуації виникнення та поширення деструктивних чуток як системного способу вирішення проблем міжкультурної взаємодії;
- визначити ефективні шляхи протидії деструктивним чуткам у мультикультурних міських громадах на основі комплексного багатовимірного соціологічного аналізу ефективних практик.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять загальні методи наукового пізнання: класифікація, абстрагування, порівняння, формалізація, аналогія, дедукція, індукція, синтез, аналіз. Соціально-філософський підхід дозволив узагальнити багатовимірність феномену пліток у межах філософської рефлексії; структурно-функціональний - виявити сутність та сутнісні структурні ознаки пліток, їх зміст, функціональну спрямованість та специфіку прояву в умовах життєдіяльності полікультурних спільнот; компаративний - визначити сутнісні особливості етнічних пліток у міжкультурній комунікації в сучасних умовах; міждисциплінарний - інтегрувати розробку широкого спектру культурних, психологічних та соціальних особливостей пліток.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали комплексного соціологічного дослідження, проведеного Центром соціологічних досліджень МДПУ імені Богдана Хмельницького, в рамках реалізації проекту Ради Європи «Боротьба з чутками»: опитування, проведене перед початком та наприкінці проекту серед представників етнічних громад української мережі інтеркультурних міст; метод кейс-стаді (аналізу ситуацій), в вигляді наративів як способу репрезентації минулого досвіду, задля якісного аналізу напрямків, форм та засобів протидії негативним пліткам у сучасних соціокультурних контекстах та практиках творення позитивних прикладів взаємодії та солідарності багатонаціональної міської громади м. Мелітополя використано.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі малодосліджених аспектів використання етнічних чуток як "мови ворожнечі", що дає змогу виявити проблемні зони соціально-комунікативних практик на даному етапі розвитку українського суспільства. Досліджуючи етночулки, не лише як специфічний феномен свідомості та поведінки людей, а й як цілісне соціальне явище їхньої життєдіяльності, автор обґрунтовує "легітимність" використання даного поняття як важливої категорії етносоціології; виправдане застосування методу критичного аналізу ситуації, формування та поширення деструктивних пліток як системного способу розв'язання проблем міжкультурної взаємодії в багатонаціональних спільнотах. На основі аналізу емпіричних даних про успішні практики міської багатокультурної громади Мелітополя, обґрунтовано ефективні підходи до організації протидії деструктивним пліткам у мультикультурних міських громадах.

Науково-практичне значення дослідження зумовлене розширенням соціологічних аспектів розуміння феномену "етнічних чуток" у контексті завдання консолідації українського суспільства на сучасному етапі розвитку та перспективами подальших досліджень щодо сталого розвитку поліетнічних спільнот в українських реаліях. Основні положення та висновки дослідження протидії впливу деструктивних "етнічних чуток" як "мови ворожнечі" сприятимуть формулюванню рекомендацій та впровадженню ефективних

соціокультурних практик для гармонізації міжетнічних відносин у поліетнічних українських громадах.

Апробація результатів дослідження. Результати анкетних опитувань, аналізу ситуацій були презентовані авторкою на засіданні студентського наукового гуртка «Соціологос» кафедри соціології та філософії МДПУ (травень 2023 р.), регіональній науково-практичній конференції учнівської та студентської молоді «Людина і світ» (лютий 2023 р.). Крім того, загальні положення роботи викладені у статті ««Проблеми та труднощі українських жінок, які проживають на окупованій території»» (у співавторстві) (Науково-практичний журнал «Українознавчий альманах», випуск 32. М. Київ, 2023. Журнал включено до переліку наукових фахових видань.

Структура дослідження. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та електронних джерел. Загальний обсяг роботи становить 64 сторінки. Список літератури включає 52 найменування. Обсяг сторінок додатків 23 сторінки (42 найменування). Загальна кількість роботи 94 сторінки.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЧУТОК ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

1.1. Деструктивні чутки: впливи та чинники протидії у багатокультурному суспільному просторі.

Чутки - таке ж давнє явище в історії людської цивілізації, як і комунікація загалом. Обмін інформацією у формі чуток/пліток стимулюється орієнтовним рефлексом. На ранніх етапах розвитку людства це був єдиний спосіб обміну важливою інформацією, пов'язаною із задоволенням базових потреб - про джерела небезпеки, важливі ресурси та факти з життя ієрархічно організованої групи. Історія вивчення пліток як явища, в основі якого лежать стереотипи людської свідомості, сягає корінням в античність: вже Платон відзначав існування в природі людських ілюзій. Дослідження людських ілюзій як забобонів - "ідолів" розуму продовжив Ф. Бекон, а пізніше Р. Декарт, який намагався зрозуміти "психологію людських ілюзій". Аналіз праць цих авторів показує, що спочатку вивчення чуток обмежувалося пошуком відповідей на питання про ступінь істинності або хибності людських знань про навколишній світ. У 19 столітті Ф. Ніцше зробив значний внесок у нове розуміння пліток як навмисно інспірованих думок про себе, про певні речі та події. Визнаючи стереотипи основою відтворення людської поведінки, К.Г. Юнг у низці робіт вказує на певну близькість між поняттями "архетип" і "стереотип": архетипи, як і стереотипи, є основою відтворення людської поведінки [10].

Наразі в зарубіжній науковій літературі існує багато напрямів дослідження людей різних культур, які розвивають соціально-біхевіористські (У. Ліппман, Р. О'Хара), психологічні (Т. В. Адорно, М. Хоркхаймер), символ-інтераціоналістські (Т. Шибутані, Д. К. Девіс, С. Дж. Беран), феноменологічні (Е. У. Вінекі) теорії в дослідженні пліток. Проблема цілеспрямованого використання пліток як "мови ворожнечі" в різних аспектах розвитку сучасних спільнот, в яких серйозною загрозою для всього світу є активізація різних проявів крайнього націоналізму, сепаратизму, релігійного фанатизму,

екстремізму і тероризму, розглядається в роботах С. Жаботинської, К. Рускевич, Д. Янагізави-Дротта, В. Клемперера, О. Гладиліна, О. Карп'яка, К. Енсен, Г. Почепцова.

Сьогодні навчання жити в різноманітних громадах є універсальним і глобальним завданням. Запобігання сегрегації, дискримінації та расизму є ключовим для побудови інклюзивного та законослухняного суспільства, що відображено в законодавстві України [13] та схвалено в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [30]. Відповідно до статті 34 Конституції України, кожному громадянину гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір. Водночас Закон України "Про інформацію" [13] захищає особу і суспільство від неправдивої інформації. Історія показала, що процеси соціальної поляризації та поширення мови ворожнечі мають дуже негативні і навіть катастрофічні наслідки, і, на жаль, ці процеси посилюються в усьому світі [1, с. 32]. Хоча поняття "плітки" широко використовується дослідниками в гуманітарних науках, воно не завжди вважається науково обґрунтованим, що, безсумнівно, збіднює і звужує його евристичні можливості в розумінні низки складних процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві [12].

Досі як в Україні, так і за кордоном фахівці-суспільствознавці не дійшли консенсусу щодо того, що є пліткою як формою мови ворожнечі [32]. Найбільш детально феномен пліток розглядає психологічна наука. Наприклад, В. Москаленко визначає плітки як неточну, недостовірну інформацію, що виникає внаслідок множинної інтерпретації факту, події чи явища [28, с. 386]. Останнім часом спостерігається зростання інтересу до пліток серед фахівців різних галузей: психологів, соціологів, фахівців зі зв'язків з громадськістю, маркетингу, журналістів; спеціалістів, які займаються інформаційно-пропагандистським забезпеченням діяльності органів державної влади та правоохоронних органів. І це не дивно, адже плітки часто не лише виступають

важливим чинником формування громадської думки, іміджу особи тощо, а й стають важливою складовою деструктивних дій, спрямованих проти конкретного адресата в особі держави, іншої культури, релігійних переконань чи соціальних груп. Іншими словами, до конфліктогенних пліток відносяться насамперед деструктивні плітки, які завжди мають конкретну соціальну спрямованість і явно або неявно ґрунтуються на поділі соціальних груп на "своїх" і "чужих". Цей принцип може проявлятися, наприклад, у підкресленні позитивних якостей однієї етнічної групи і відсутності таких якостей в іншій. Не менш впливовим є використання цього принципу для протиставлення "нас" і "них" щодо релігійних вірувань, етнічних і соціальних груп та ідеологій. Кожне з цих "ми" заряджене енергією власної істини та нетерпимості і часто маніпулює мовою абсолютних категорій та складних ідеологій[5; 11; 42, с. 143-150].

У сучасному світі ми можемо бачити чимало прикладів, коли з різних причин (таких як проблеми з контролем за поширенням COVID-19 чи, наприклад, хвилі міграції до Європейського Союзу, расистська мова ворожнечі проти України) ЗМІ лише підливають масла у вогонь і закликають до рішучих дій, апелюючи при цьому до "духовності", "традицій", "прав людини", захисту довкілля і так далі. Звісно, так конструюється інформація: коли негативний образ іноземного мігранта подається не окремо, а у зв'язку з якоюсь великою проблемою країни, наприклад, економічною, певні труднощі в питанні міграції, які можна вирішити, набувають статусу загрози для розвитку спільноти. Така експансія негативних мотивацій проти групи "вони" набуває характеру гострої "мови ворожнечі" [34, с. 42].

Тому в соціокультурному вимірі нашого дослідження важливо охарактеризувати плітки як вид соціально значущої неформальної комунікації, коли інформація певного спрямування в ситуації невизначеності викликає підвищений інтерес, швидко поширюється і стає надбанням великої аудиторії [31, с. 47-62]. Плітки, які містять упереджену інформацію та спираються на деструктивні інформаційні кліше і навішування ярликів, сприяють прояву

мовленнєвої агресії та створюють загрозу виникнення різних соціальних ризиків.

Ще один структурний аспект, який має соціокультурне значення, полягає в тому, що ефективність чуток у масовій свідомості зумовлена не лише особливостями психофізіології людини, а й низкою умов соціалізації, зокрема, прихованими чинниками масової свідомості, які завжди чекають на підказку [34, с. 42]. Нарешті, важливо зазначити, що значна частина пліток ґрунтується на етнічних чинниках і актуалізується через поширені архетипи та стереотипи, створюючи образ іншого шляхом вираження негативних характеристик певної соціокультурної групи, набуваючи таким чином ознак "мови ворожнечі".

Таким чином, хоча, як свідчить аналіз матеріалів досліджень [14], у вітчизняному інформаційному просторі спостерігається тенденція до зменшення використання мови ворожнечі, характеристики цього явища, його функції та роль часто розглядаються в наукових працях у галузі соціальної філософії лише поверхнево, "прикладним" чином. - в контексті обговорення окремих проблем суспільної свідомості [42], залишаючи невирішеним питання про роль спільнот як суб'єктів суспільного життя, зокрема, про суб'єктний потенціал їхніх членів у протидії цьому явищу. Також ігнорується той факт, що маніпулятивна властивість пліток також є ефективною зброєю впливу на суспільство, особливо на почуття довіри. У цьому полягає важливість аналізу пліток як ефективного методу впливу, контролю свідомості та регулювання рівня довіри в громадах.

Мова ворожнечі або риторика ненависті (англ. hate speech) - узагальнений термін для позначення мовних засобів, що виражають різко негативне ставлення до "опонентів"

- носіїв іншої релігійної, національної, культурної або, більш конкретно, субкультурної системи цінностей. Це явище може бути однією з форм расизму, ксенофобії, етнічної ненависті та нетерпимості, гомофобії та сексизму [27]. Комітет міністрів Ради Європи визначає "мову ворожнечі" як будь-яку форму вираження, що включає поширення, провокування, підбурювання або

виправдання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму або інших форм ненависті, заснованих на нетерпимості, в тому числі нетерпимості у формі насильницького націоналізму або етноцентризму, дискримінації щодо меншин, мігрантів та осіб іммігрантського походження [40]. Комітет міністрів Ради Європи розширює традиційне визначення "мови ворожнечі", включаючи до нього будь-які дії, спрямовані на поширення, провокування, розпалювання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму та інших форм нетерпимості, включаючи нетерпимість у формі націоналізму, етноцентризму щодо меншин, мігрантів та осіб іммігрантського походження [43]. Таким чином, мова ворожнечі є поширеною проблемою, яка зачіпає представників різних верств суспільства за певними ознаками, включаючи етнічну приналежність, расу, релігію, вік, стать, сексуальну орієнтацію, інвалідність, ВІЛ-статус тощо. Парадокс полягає в тому, що мова ворожнечі є частиною свободи слова і в більшості випадків не може бути заборонена. Особливості перетворення пліток з комунікаційного явища на "мову ворожнечі" [1] можна охарактеризувати наступним чином:

1) Небезпека поширення пліток є суб'єктивною формою оцінки дії (явища, процесу тощо), яка ідентифікується (оцінюється) суб'єктом як заперечення його природного існування (буття) і спонукає суб'єкта до активних дій для самозбереження. З іншого боку, існує об'єктивний характер небезпеки пліток, незважаючи на суто суб'єктивні форми їх поширення. Тому в соціально-філософському контексті необхідно розрізняти об'єктивні причини появи небезпеки пліток як заперечення природного існування суб'єкта, на якого вони спрямовані, і певні суб'єктивні форми їх сприйняття, включаючи активну протидію.

2) Оскільки особа може по-різному оцінювати одну й ту саму дію (явище, процес тощо) в контексті її інтерпретації як загрози, в тому числі її причини, наслідки, масштаби тощо, то умовою виникнення образу "ворога" може бути об'єктивно існуюче вороже ставлення до особи. Однак у випадку пліток негативне ставлення набуває ознак "мови ворожнечі" лише після того, як

деструктивні суб'єктивні визначення переносяться в площину відносин між самими суб'єктами соціальної взаємодії.

3) Хоча ототожнення об'єктивного змісту чутки з суб'єктивною формою її сприйняття призводить до перенесення негативного суб'єктивного змісту на об'єкт, це не змінює об'єктивного змісту чутки. Ступінь небезпеки деструктивних пліток залежить від цінності того, що заперечується, яка може бути різною в різних системах цінностей для однієї і тієї ж дії. Небезпеку деструктивних пліток у формі "мови ворожнечі" слід розглядати як реальну можливість набуття пліткою здатності за певних умов здійснювати деструктивний вплив на об'єкт і завдавати йому істотної шкоди.

Таким чином, аналіз праць зазначених авторів показує, що плітки, як специфічна форма соціальної комунікації, містять вкрай суперечливі і водночас нерозривно переплетені об'єктивні та суб'єктивні чинники, які створюють феномен "мови ворожнечі" в мультикультурному суспільстві, характеризують динаміку взаємодії цих явищ і показують як нові можливості, так і необхідність певних обмежень у характері взаємодії.

Водночас, оскільки в багатьох культурних контекстах плітки як вид соціальної комунікації мають не лише специфічну соціальну спрямованість, а й своїх конкретних носіїв та об'єкти впливу в полікультурних спільнотах, дослідження шляхів протидії "мові ворожнечі" в житті сучасних полікультурних спільнот [41] свідчать про те, що лише достатня соціальна компетентність, культура та активність членів поліетнічних спільнот, а це означає, насамперед, їх безпосередню участь у протидії цьому явищу, може забезпечити ефективну реалізацію держави, прав і свобод людини.

Явище пліток не повинно залишатися без контролю. Як ложка дьогтю в бочці меду, одна неправдива історія може спровокувати міжетнічні конфлікти та породити упередження. Боротьба з ними не може бути миттєвою, оскільки суспільство не потерпить різких обмежень. З ним слід поводитися, як зі ртуттю, тільки тримати його у відкритій долоні, щоб контролювати його. Якщо

стиснути руку, ртуть розбивається на десятки крапель і неконтрольовано вилітає, розсіюючись на більшій площі та отруюючи свідомість людей.

Тому вирішення цієї проблеми потребує якомога ширшої участі всіх суб'єктів соціокультурної комунікації мультикультурних спільнот у подоланні негативізму, спричиненого мовою ворожнечі в сучасному мультикультурному просторі.

1.2. Міжкультурна взаємодія та консолідація як індикатор в протидії мові ворожнечі

Матеріали низки аналітичних та емпіричних досліджень показують, що все більш виражені характеристики інформаційних суспільств роблять все більш очевидною значну роль мотивів дій людини в її відносинах з носіями інших культур [3; 29; 38; 39; 47;]. Однак, оскільки суспільство через вплив різних інформаційних каналів, залучаючи індивіда до прийняття важливих рішень, може сприяти або перешкоджати вдосконаленню людини, включення індивіда в ці контексти завжди є неоднозначним, оскільки немає гарантії, що він буде поставлений у сприятливі психологічні умови. Часто має місце невідповідність і неузгодженість інтересів, мотивацій і рівня домагань тих, хто поширює інформацію, або суперечливість і нерозбірливість у ставленні індивідів, які стають заручниками складних ситуацій [37]. У нашому випадку ці протиріччя розглядатимуться в контексті чуток, які ґрунтуються на крос-культурних відмінностях, призводять до конфліктів і сприяють поширенню мови ворожнечі [29].

Наразі як в Україні, так і за кордоном соціологи ще не дійшли консенсусу щодо того, що є плітками як формою мови ворожнечі [37]. Найбільш конкретно феномен пліток розглядається психологічною наукою як прояв неточної, недостовірної інформації в інформаційному просторі, яка продукується в результаті множинних інтерпретацій факту, події чи явища [32, с. 386; 37; 40]. Однак ефективність впливу пліток на масову свідомість зумовлена не лише особливостями психофізіології людини, а й низкою умов соціалізації, зокрема

прихованими чинниками масової свідомості [38, с. 42], або в "прикладному" ключі - в контексті обговорення конкретних проблем суспільної свідомості [39].

Отже, на основі вищезазначених джерел можна зробити висновок, що плітки мають вплив тоді, коли події є значущими в житті людей, а отримана про них інформація або відсутня, або суб'єктивно неоднозначна.

Неоднозначність може бути викликана тим, що новина була передана нечітко, тим, що люди отримали суперечливі версії новини, або тим, що люди не в змозі зрозуміти отриману новину. Чутки часто народжуються і ефективно поширюються тому, що вони підтверджують попередні ідеї або переконання тих, хто їх отримує. Деякі особи і групи сприймають чутки як належне, оскільки вони відповідають їхнім власним інтересам або тому, що вони вважають правдою [14]. Водночас плітки - це спосіб подолання тривоги і невизначеності шляхом генерування і поширення тверджень і припущень, які допомагають нам прояснити і зрозуміти неоднозначні ситуації або невизначеності, зменшити тривогу або виправдати поведінку.

Чутки часто виникають у контексті реальної або потенційної загрози, матеріальної або психологічної, даючи людям відчуття контролю і психологічного комфорту. Психологічні загрози можуть бути особистими або колективними і часто пов'язані з ідентичністю [4]. У цьому контексті плітки часто не лише виступають важливим чинником формування громадської думки, іміджу людини тощо, але й стають складовою змісту деструктивних дій, спрямованих на конкретного адресата в особі держави, іншої культури, релігійних переконань, соціальних груп [7; 36], які сьогодні небезпідставно називають мовою ворожнечі [29].

Мова ворожнечі або риторика ворожнечі - узагальнений термін для позначення мовних засобів, що виражають різко негативне ставлення до "опонентів" - носіїв іншої релігійної, національної, культурної або більш специфічної, субкультурної системи цінностей. Це явище може бути однією з форм расизму, ксенофобії, етнічної ненависті та нетерпимості, гомофобії та

сексизму [29]. Що стосується пліток, то під мовою ворожнечі слід розуміти будь-який вид мовлення, що поширює, підбурює, підтримує або виправдовує расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що проявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також до іммігрантів та осіб іммігрантського походження [29].

Головною особливістю мови ворожнечі є те, що вона провокує вкрай негативні почуття щодо певної групи людей або конкретних членів групи через комунікацію і ґрунтується на таких явищах, як соціальні стереотипи, плітки та дискримінація.

З точки зору міжкультурного конфлікту, мовленнєва агресія розуміється як мовленнєва дія, що встановлює психологічну або соціальну нерівність між учасниками комунікативного дискурсу. Це індивідуалістичний та егоцентричний спосіб поведінки людини, що суперечить моральним канонам, спрямований на знищення або часткове знищення соціального статусу адресата, з можливим подальшим підкоренням гноблення та експлуатації жертви агресора [29].

Як ми з'ясували вище, плітки часто не відображають об'єктивної ситуації, тому не можуть бути інструментом об'єктивного представлення фактів, а у випадку крос-культурної взаємодії можуть ще й провокувати вкрай негативні почуття до певної групи людей або конкретних представників груп з різними установками, особливо груп людей, визначених за расовою, етнічною, національною приналежністю, статтю, віросповіданням, сексуальною орієнтацією тощо.

Отже, можна зробити висновок, що вивчення поведінкової культури, яка реалізує особистісний цілісний конгломерат установок, цінностей, моделей поведінки та переконань, що використовується більшістю дослідників, поєднується з відсутністю відповідних способів вимірювання характеристик спільноти, які обмежуються традиційними [4; 32; 36; 37; 38; 49]. Водночас

спостерігається значне поглиблення соціологічного знання в соціально-психологічні пласти та площини психологічних і культурних чинників поведінки груп та індивідів (паралельно з трансформацією соціальної структури суспільства) [17; 20]. Тому видається доцільним соціологічний супровід дослідження конфліктного потенціалу чуток. На цьому етапі дослідження ми використали метод аналізу конкретних ситуацій (кейс-стаді) - метод якісного дослідження в соціальних науках, що передбачає вивчення окремого соціального об'єкта (ситуації, події, випадку, особи, соціальної групи) або декількох репрезентативних об'єктів з метою розуміння більш широкого класу подібних випадків (класу подій) [14, с. 15-19].

За сьогоднішніми мірками, міжкультурні відносини тривалий час були дуже обмеженими в часі та просторі. У процесі соціально-економічного прогресу людства, масової міграції та розвитку мобільності і засобів масової комунікації ситуація почала змінюватися і ускладнюватися. Інтенсивний обмін інформацією став значно ускладнюватися через культурне розмаїття спільноти.

- Регулювання відносин між членами суспільства через вироблення певних шаблонів, стандартів, моделей поведінки;
- забезпечення згуртованості, взаємозалежності та взаємної відповідальності членів суспільства [5].

Оскільки інформаційна взаємозалежність є різновидом комунікації, яка, на думку Н. Еліаса, має соціокультурний характер і встановлюється на основі "взаємних соціально породжених потреб" індивіда та суспільних утворень, то різноманітність зв'язків між індивідами призводить до створення особливих соціальних конфігурацій, які породжують правила поведінки, що, в свою чергу, реалізується в цілком конкретних видах соціальної діяльності" [51].

Тому феномен пліток, заснований на стереотипах людської свідомості в епоху інформатизації, розвинених засобів масової комунікації та соціальних мереж, слід розглядати в значно ширшому контексті [15].

Теоретико-методологічні напрацювання у сфері комунікації та міжкультурної взаємодії засвідчують, що для соціологічних наук важливим є

аналіз можливостей розуміння соціальної взаємодії на основі теорії соціальних комунікацій, що є предметом зацікавлення таких дослідників, як В. Аксьонова, Ф. Бацевич, П. Донець, І. Ломачинська, О. Холод та інші. Соціально-психологічні аспекти дослідження чинників формування та поширення пліток знайшли відображення у працях В. Москаленка, А. Потеряхіна, Н. Потапчук, А. Почепцова та інших дослідників.

Соціологічний підхід до вивчення міжкультурної взаємодії ґрунтується на принципах, викладених у працях Е. Дюркгейма, Е. Еліаса, Ю. Габермаса, Г. Трегера, Е. Холла, Ю. Хабермаса, Дж. Кіма та В. Гудикунста. Пошуку шляхів протидії деструктивним проявам у міжкультурних відносинах в сучасному українському суспільстві присвячені дослідження О. Стегнія, А. Ручки, великої групи дослідників - авторів "Посібника з протидії антиромантичним пліткам" та багатьох інших. Розглядаючи метод критичного мислення як засіб свідомого підходу індивіда до соціокультурних явищ у соціальній практиці, ми спиралися на принципи, викладені в працях С. Терно, О. Тягло, Д. Халперна та інших дослідників цієї проблеми.

Перш ніж розглянути плітки як специфічний феномен міжкультурної взаємодії, давайте коротко розглянемо основні визначення.

Поняття "міжкультурна комунікація" було введено в науковий обіг Г. Трегером та Е. Холлом у праці "Культура і комунікація. Модель аналізу", де, зокрема, були визначені основні риси цього виду комунікації. Ф. Бацевич, детально досліджуючи види міжкультурної комунікації, зазначає, що в найзагальнішому розумінні міжкультурна комунікація - це спілкування між представниками окремих культур, коли один учасник визнає культурну відмінність іншого. Це обмін інформацією, почуттями, думками представників різних культур [50].

Г. Малецьке зазначає, що учасники такої взаємодії належать до різних культур, мають різні соціокультурні, ментальні та мовні коди, і учасники комунікації визнають ці відмінності: "Ми говоримо про міжкультурну взаємодію і комунікацію тоді, коли партнери по спілкуванню належать до

Отже, суб'єктивні аспекти міжкультурних відносин, окреслені в роботах багатьох дослідників, ґрунтуються на узагальненому варіанті соціально-психологічного визначення: "Міжкультурна комунікація - це адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур" [21]. На думку І.Ю. М'язової, міжкультурна комунікація - це також сукупність навичок, якими необхідно оволодіти при спілкуванні, оскільки взаємодія з іншою культурою вимагає певних знань і вмінь, орієнтуючись на успадковані та усталені норми соціальної практики людей, що належать до різних національних та етнічних спільнот [29].

Так, посилаючись на теорію міжкультурної взаємодії [24], до основних ознак продуктивного діалогу культур відносять, перш за все, культурно-комунікативну сумісність, яка виражає соціокультурну спрямованість спільних дій різних груп та їх членів у прагненні до згоди. При цьому дослідники вказують, що непорозуміння, спричинені історичними, соціальними та комунікативними чинниками, можна усунути як шляхом запровадження штучних процедур (підвищення міжкультурної компетентності комунікантів), так і шляхом стимулювання та орієнтації на реакції, характерні для іншої культури [28], і шляхом критичного осмислення отриманої інформації [32; 36; 41], а також зосередження на підтримці злагоди та досягненні спільних релевантних інтересів усіма членами спільноти [3; 4].

Пошук критеріїв такої конгруентності демонструє широту дискурсу: він включає ціннісні, мотиваційні та нормативні критерії, орієнтації суб'єктів діалогу, досвід і практики діалогу. Це реалізує необхідність розвитку критичного мислення у членів полікультурних спільнот, яке розуміється як активна, цілеспрямована інтелектуальна діяльність (процес), сутність якої полягає у прийнятті ретельно продуманих, виважених і самостійних рішень [14; 18; 26]. Таким чином, не викликає сумніву, що міжкультурна взаємодія як процес комунікації супроводжується низкою труднощів, що виникають через різні когнітивні очікування, установки та сприйняття представників різних культур [29].

Слід також зазначити, що класичний соціологічний підхід до вивчення та практичного дослідження міжкультурної взаємодії в контексті новітніх інформаційних та екологічних чинників сьогодні потребує збагачення новітніми даними наукових досліджень у соціально-інформаційній сфері процесів міжкультурної взаємодії, оскільки вона обов'язково передбачає обмін, проникнення, дифузю, діалог культурних цінностей або їх протистояння [20; 23; 39].

Узагальнюючи принципи вищезазначених підходів до проблеми міжкультурної взаємодії, на даному етапі нашого дослідження можна зробити висновок, що до найважливіших ознак ефективної міжкультурної взаємодії можна віднести соціокультурну спрямованість спільних дій різних груп та їх членів у їх прагненні до згоди на основі критичного осмислення ситуацій та постановки цілей соціальних практик, які є актуальними для всіх членів мультикультурних спільнот.

РОЗДІЛ 2. СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ЧУТКАМ

2.1. Репрезентація результатів опитування щодо класифікації етночуток та упереджень.

Етнічним пліткам сприяє низка соціальних і психологічних обставин:

- пліткарі часто є працівниками з високим рівнем тривожності або особами, які задовольняють особисті потреби, наприклад, щоб продемонструвати свою перевагу у володінні інформацією;

- якщо людина не відчуває себе в безпеці, вона відчуває тривогу і страх.

З метою класифікації існуючих етнічних чуток та упереджень, пов'язаних з культурним розмаїттям, Центром соціологічних досліджень МДПУ було проведено опитування, в якому взяв участь автор.

(Вікові характеристики респондентів: 16-22 (9,8%), 23-29 (8,9%), 30-39 (31,7%), 40-49 (27,6%), 50-59 (15,4%), 60 і більше (6,5%). За сферою діяльності: викладачі - 24%, державні службовці - 21%, студенти - 17%, керівники підприємств/організацій/структурних підрозділів - 14%, громадські організації - 7%, представники малого бізнесу - 7%, представники релігійних конфесій - 5%, внутрішньо переміщені особи - 5%, представники етнічних громад - 4%, медичні працівники - 2%, мігранти – 1%) (Див. Додаток 1. Таблиця 1)

Теле- та радіопередачі, розділи в соціальних мережах, статті в пресі, звернення до правоохоронних органів.

Крім того, було виявлено, що лише 18% респондентів погодилися з тим, що проблеми не стосуються конкретних груп населення, тоді як 30% вважають, що проблеми безпосередньо стосуються конкретних груп.

На підтвердження своєї думки респонденти наводили такі приклади тверджень:

1. *"Роми - злодії і нероби", "Роми обманюють і жебракують", "Людей ромської національності, кавказьких народів часто вважають невігласами", "Ромів негативно зображують у ЗМІ, часто зневажливо ставляться до них у навчальних закладах".*

2. *"Українська мова - для рабів", "Націоналісти - ультраправі, хочуть підірвати Верховну Раду і вбити президента".*

3. *"На посадах працюють євреї, політикою керують євреї"; 3,*

4. *"Внутрішні біженці, повертайтеся туди, звідки приїхали, і не займайте місця. Повертайтеся в свою країну і розвивайте свій Донбас", "Ой, який хороший чоловік, хоч і переселенець".*

Оскільки приклади, наведені респондентами, стосуються багатьох аспектів повсякденного життя і можуть зачіпати багато сфер життєдіяльності людей, що може призвести до дискримінації, в тому числі за етнічною, релігійною, статевою, віковою, соціальною ознаками тощо, нам було важливо з'ясувати, які основні проблеми, пов'язані з культурним розмаїттям або співіснуванням різних етнічних груп у місті, можуть призвести до недоброзичливого ставлення до представників інших культур і стати причиною різного роду пліток.

На запитання "Чи ходять у Вашому місті чутки про мігрантів, біженців, етнічні групи, національні спільноти чи інші групи?" більше половини (54%) мешканців міста відповіли, що такі чутки ходять, причому 73% з них зазначили, що чутки переважно негативні, а решта - що позитивні (Додаток 2. Мал. 1)

Переважно ці чутки пов'язані з «соціальних питань», на що вказали 37% респондентів; «мовними здібностями» - 32% «релігією» - 30%, «певними особистими характеристиками» - 30%, «питаннями безпеки» - 24%, «працевлаштуванням» - 20%, «політичними тенденціями» - 20%, «гендером» («ролями» жінок чи чоловіків) - 20%, «соціальними послугами» - 17%, «питаннями ідентичності» - 15%, «рівнем інтеграції певних груп/осіб» - 11%. «місцевими цінностями» - 9%, «економікою» - 8%, «законодавством» - 6%, «питаннями іміджу міста» - 6%, «освітою» - 5%, «бізнесом» - 4%, «використанням громадського простору» - 4%, «системою охорони здоров'я» - 1%. (Додаток 3. Таблиця 2).

Цікаво, що більшість респондентів вважають, що чутки "перебільшені" (46%), 30% вважають, що чутки є "викривленням реальності", а 17% кажуть, що вони неправдиві. Лише 8% респондентів вважають чутки правдивими. (Додаток 4. Мал. 2).

Мешканці міста, які вважають ці чутки перебільшеними, такими, що спотворюють реальність, або такими, що не відповідають дійсності, на підтвердження своєї думки наводять аргументи, пов'язані переважно з відсутністю повної інформації, неповним розумінням, "перекручуванням" або низьким рівнем критичного мислення.

Наведемо кілька цитат:

1. *"Люди, які поширюють такі чутки, не розуміють, про що вони говорять, і зазвичай не намагаються розібратися. Адже легше прийняти просту "чорну" або "білу" оцінку, ніж розібратися в чомусь і сформулювати власну думку. Більше того, у викривленій реальності легше приховати власні недоліки, переклавши відповідальність на когось іншого".*
2. *"Чутки - це здебільшого інформація, вирвана з контексту і перебільшена, - додав він.*
3. *"Все походить від незнання культури іншої людини".*
4. *"Чутки ґрунтуються на поодиноких негативних прикладах, а негативна інформація поширюється пресою більше, ніж хороші новини та події".*
5. *"Чутки поширюють люди, які не володіють ситуацією і не мають повної інформації".*
6. *"Посилаючись на існуючі стереотипи, пліткарі не намагаються розібратися в суті справи", "Це стереотипи без реального особистого досвіду спілкування з цими людьми".*
7. *"Це стереотипні думки та враження. Абсолютно все залежить від конкретної людини та її вчинків, а не від її національності та віросповідання".*
8. *"Це політичні маніпуляції".*

Респонденти пояснювали чутки наступним чином: *"На мою думку, чутки поширюються на емоційному рівні. Хтось сказав, ми від когось почули, але*

зазвичай розібратися в причинах нелегко і на це потрібно більше часу, ніж на необґрунтовані судження".

Отримані оцінки чуток про представників певної етнічної групи, соціального прошарку чи релігійної конфесії в узагальненому вигляді свідчать про певні закономірності, а саме: етнічні стереотипи традиційно більш поширені в Україні, ніж соціальні та релігійні, що пов'язано, насамперед, з багатьма повсякденними причинами їх виникнення та культурними проблемами учасників щоденного міжкультурного діалогу. Рівень небезпеки змісту чуток не завжди залежить від рівня їх поширеності.

Респонденти переконані, що чутки можна спростувати за допомогою конкретних фактів. Деякі з них намагаються спростовувати чутки, запитуючи людей: "Звідки ви отримали цю інформацію? Ви впевнені у своїх переконаннях?".

Представники етнічних громад, які вважають чутки правдивими, наводять факти (відео-, фото- та аудіоматеріали, приклади з життя постраждалих людей інших національностей, "публікації в ЗМІ це підтверджують") та приклади з власного досвіду: *"Я живу по сусідству з такими людьми...". "Часто роми незаконно беруть гроші у мешканців, живуть у скверах, що створює антисанітарію та дискомфорт", "Якщо продовжувати тему ромів, то деякі з них ведуть асоціальний спосіб життя. Але не всі", "У нашому місті в більшості випадків роми дозволяють собі обманювати людей, красти особисті речі або товари на ринку, нападати на інших великою групою. Подібну грабіжницьку поведінку можуть проявляти і представники кавказьких народів".*

Характер та інтенсивність протидії чуткам з боку поінформованих громадян пов'язаний не стільки з рівнем поширеності чуток чи їх потенційної соціальної загрози, скільки з конкретними соціальними обставинами їх виникнення, і залежить насамперед від персоніфікованого значення їх наслідків для респондентів.

Оскільки одним із завдань цього дослідження було ранжування чуток за частотою їх згадування, то результати як фокус-групових дискусій, так і опитувань у всіх крос-культурних містах показали, що перше місце посідають чутки про інші нації, представників певної іноземної етнічної групи чи релігійної конфесії. Одним з найпоширеніших негативних стереотипів щодо ромів є "роми - злодії".

Від його поширення невинувато страждає більшість представників ромської етнічної групи, яка, на жаль, охоплює майже всі вікові та етнічні групи. Це підтверджують результати опитування, згідно з якими 73% респондентів чули цей вислів "багато разів", 18% - "кілька разів", 9% - "ніколи" (Додаток 5. Мал. 3)

На думку 66% респондентів, цей вислів поширюють "корінні жителі", 48% - "представники різних статей", 29% - "представники вікових груп" (19 років і старше)", 25% - "національні або етнічні спільноти", 22% - ЗМІ, 5% - "політики", 1% - "представники певних професій" (Додаток 6. Таблиця 3).

На думку 62% респондентів, найчастіше це словосполучення-дієслово можна почути у "громадському просторі", 56% - на вулиці, 49% - у "громадському транспорті", 40% - на "ринку", 34% - у "магазині", 26% - у "колі друзів", 22% - у "робочому середовищі/організації", 15% - у "школі", 9% - у "деяких районах міста" і 7% - в "адміністративному просторі" (Додаток 7. Таблиця 4).

Лише 16% респондентів намагалися оскаржити такі твердження, наводячи такі аргументи: *"Є хороші і погані люди. І приналежність до якоїсь групи не має значення"*, *"Люди різні, не можна всіх рівняти під одну гребінку"*, *"Злодіями можуть бути представники всіх груп населення"*, *"Серед ромів багато талановитих і порядних людей, а злодії є у всіх народів. Злодії не мають національності"* (Додаток 8. Мал. 4).

Серед респондентів, які поставили під сумнів твердження, 56% не знали, чи є воно впливовим, 22% були впевнені, а 22% - ні.

Полярні позиції щодо обізнаності з пліткою (понад 90%) та готовності її заперечувати (16%) виявили як певну байдужість більшості респондентів до плітки (звикання), так і найслабші аргументи опозиції (найчастіше бажання уникнути узагальнень), що однозначно свідчить про недостатню підготовку до опозиції, зважаючи на відверто звинувачувальний та дискримінаційний зміст висловлювання. Водночас зрозуміло, що вплив таких пліток у конкретній ситуації (особливо в дитячому середовищі) може призвести до значних довготривалих негативних моральних та фізичних наслідків для їхніх об'єктів.

Друга за поширеністю плітка згідно з рейтингом - "українці - це дешева робоча сила із Західної Європи". Це підтвердили 87% респондентів.

Дійсно, в аналітичних статтях чи новинних сюжетах про працевлаштування та життя українців за кордоном часто цитують це твердження, тож воно стає все більш поширеним. Воно стало побутовим негативним мемом у багатьох соціальних верствах.

Носіями фрази є переважно "вихідці", на що вказали 48% опитаних, "представники різних статей" - 41%, "представники вікових груп (переважно 36-60 років)" - 20%, "ЗМІ" - 20%, "політики" - 18%, "представники національних або етнічних спільнот" - 4%, "певні професії" - 1%.

Найпоширенішими місцями, де можна почути цю фразу-чутку, є "громадський простір" (53% респондентів), "вулиця" (46%), "громадський транспорт" (39%), "ринок" (27%), "робоче середовище/організація" (19%), "магазин" (18%), "коло друзів" (18%), "школа" (7%), "адміністративний простір" (6%) та "окремі мікрорайони міста" (5%).

Чутки про "українців як дешеву робочу силу" викликали відповідь 41% (з 87% тих, хто знає про це), що свідчить про міцне соціально-моральне підґрунтя змісту цього твердження для більшості українців, використовуючи такі аргументи: *"Люди рівні і відрізняються лише моральними якостями та життєвими принципами"*, *"Люди все одно працюють в Європі за вищу зарплату, ніж в Україні, і їдуть туди насамперед, щоб допомогти своїм сім'ям"*, *"Вона навела приклади українців, які успішно влаштувалися за*

кордоном і мають зарплату на рівні корінних громадян", "Наших цінують", "Робота за кордоном для багатьох українців - це можливість покращити своє економічне становище", "Хороші фахівці добре заробляють за кордоном". Однак серед тих респондентів, які намагалися оскаржити твердження, що "українці - дешева робоча сила", лише менше половини (31%) вважають, що їхні аргументи мали вплив.

Оскільки рівень громадської активності українців у спростуванні цієї чутки безпосередньо пов'язаний з рівнем особистої залученості учасників опитування до її соціально значущого контексту, така активність є цілком прогнозованою. Значну роль у "популяризації" цього твердження відіграють соціальні та регіональні медіа. Ознаки неповаги до нації, присутні в цій чутки, є насамперед наслідком актуальних і невирішених соціальних проблем в Україні, таких як економічна безпека, зайнятість, політичні тенденції тощо. Тому подолання негативного впливу цієї чутки напряму залежить від підвищення самооцінки громадян, насамперед через усвідомлення ними свого потенціалу та активності. Стратегічними напрямами зусиль для подолання наслідків чуток є надання якісної конкурентоспроможної освіти та збалансований медійний підхід до подачі інформації.

Третє місце в рейтингу посідає чутка "євреї егоїсти". Його згадали 85% респондентів (Додаток 9. Мал. 5).

На думку 38% респондентів, найчастіше це словосполучення вживають "корінні мешканці" міста, 28% - "представники різних статей" (причому чоловіки вживають його частіше, ніж жінки), 19% - "вікові групи" (переважно 36 років і старші), 15% - "національні або етнічні спільноти", 8% - ЗМІ, 4,9% - політики, 1% - представники певних професій (Додаток 10. Таблиця 5).

На думку 53% респондентів, найчастіше цю фразу-поширеність можна почути у "громадському просторі", 45% - на вулиці, 32% - у "громадському транспорті", 23% - на ринку, 21% - у "робочому/організаційному середовищі", 20% - у "колі друзів", 17% - у "магазині", 5% - в "адміністративному просторі", 4% - у "школі", 4% - у "деяких районах міста" (Додаток 11. Таблиця 6).

Серед респондентів, які чули це твердження, 72% ніколи не "намагалися" його оскаржити. Ті 28%, які "намагалися" це зробити, використовували такі аргументи: *"Всі люди рівні і все залежить від людини", "Вони розумні і прагматичні", "Євреї - дуже велика і розумна нація, вони гордість міста", "У всіх національностей є різні люди", "Риси характеру не залежать від національності. Це стереотип, і його можна сказати про окремих людей, але не про етнічну групу в цілому"*(Додаток 12. Мал. 6).

Серед респондентів, які поставили під сумнів твердження, 52% не знають, чи був їхній аргумент впливовим, 27% переконані, що був, а 21% - ні.

Зрозуміло, що стратегії подолання негативних конотацій фрази надалі визначатимуться тенденціями формування в українському соціокультурному просторі психології приватного власника - ощадливого і далекоглядного господаря, громадянина вільної держави і творця власної нової історії, характеру і темпів розвитку малого бізнесу в Україні. Для збереження цієї тенденції необхідно продовжувати конструктивне та збалансоване висвітлення у ЗМІ історії єврейського народу та значної ролі єврейської громади у соціально-економічному житті України та регіону.

На четвертому місці - чутки про те, що ВПО не хочуть працювати ("живуть на державну допомогу"). Це досить поширений негативний стереотип у регіонах, де проживає велика кількість новоприбулих.

Частково це пов'язано з тим, що заможні переселенці перших хвиль мали достатньо грошей, щоб не поспішати з працевлаштуванням і, зрештою, з вибором місця для постійного проживання. Однак найчастіше цей висновок пов'язують зі значними проблемами з пошуком роботи за фахом в умовах високого регіонального рівня безробіття.

Це підтверджують результати опитування, які показують, що 64% респондентів чули цю фразу у своєму місті (Додаток 13. Мал. 7).

На думку 69% респондентів, основними розповсюджувачами фрази є "корінне населення", 40% - "представники різних статей", 23% - ЗМІ, 20% - "політики", 14% - "представники вікових груп (переважно 36-60 років)", 9% -

"національні або етнічні спільноти", 1% - "певні професії" (Додаток 14. Таблиця 7).

На думку 52% респондентів, найчастіше цю фразу-поширеність можна почути в "громадському просторі", 46% - на вулиці, 30% - у "громадському транспорті", 22% - на "ринку", 22% - у "робочому/організаційному середовищі", 17% - у "магазині", 13% - в "адміністративному просторі", 12% - у "колі друзів", 8% - у "навчальному закладі", 3% - у "деяких районах міста" (Додаток 15. Таблиця 8).

Серед респондентів, які чули це твердження, лише 26% намагалися його заперечити, використовуючи такі аргументи: *"Важко бути на їхньому боці", "Вони такі ж міські жителі, як і ми", "На державну допомогу в такому розмірі прожити дійсно неможливо", "Вона наводила приклади переселенців, які працюють. Я попросила навести конкретні приклади, щоб зрозуміти, чи не є їхня думка оманливою", "Майже всі ВПО працездатного віку намагаються знайти роботу", "Навела приклади людей, які вже працюють та інтегрувалися в громаду, порадила звернутися до статистичних джерел, але загалом я намагаюся не сприймати ці випадки на свій рахунок. Власне психічне здоров'я для мене важливіше, ніж думка пересічних людей"* (Додаток 16. Мал. 8).

Опитування також показало, що з 55% респондентів, які заперечували твердження, лише 16% вважали його впливовим. Низький відсоток віри у вплив своїх аргументів на опонентів серед тих, хто готовий захищати ВПО від несправедливих звинувачень, свідчить про важливість і нагальність необхідності якомога ширшого інформування мешканців приймаючих регіонів про масштаб і глибину соціально-психологічних проблем цієї групи громадян, а також поетапної, довготривалої роботи з адаптації нових мешканців у регіоні.

П'яте місце в рейтингу посідають чутки про те, що "мусульмани - терористи, і нам слід триматися від них подалі". Це твердження має історичне коріння в глобальному інформаційному просторі і є актуальним у зв'язку зі зростанням рівня тероризму в світі. Воно підвищує ймовірність того, що

українці можуть некритично сприймати як світові, так і внутрішні новини, і може розглядатися як приховане джерело міжетнічної напруженості.

Це підтверджують результати опитування, які показують, що половина (52%) респондентів у всіх містах ніколи не чули цієї фрази (Додаток 17. Мал. 9).

На думку 34% респондентів, розповсюджувачами фрази є "корінне населення", 30% - "представники різних статей", 27% - "національні або етнічні спільноти", 23% - ЗМІ, 17% - "політики", 16% - "представники вікових груп" (переважно 36-60 років) (Додаток 18. Таблиця 9).

На думку 58% респондентів, найчастіше цю фразу-поширеність можна почути в "громадському просторі", 45% - на вулиці, 28% - у "громадському транспорті", 16% - на "ринку", 11% - у "робочому/організаційному середовищі", 10% - у магазині, 10% - в "адміністративному просторі", 10% - у колі друзів, 4% - у школі, 4% - в "деяких районах міста" (Додаток 19. Таблиця 10).

Серед усіх респондентів, які чули це твердження, переважна більшість (82%) "не намагалися його оскаржити", а серед тих, хто намагався (18%), наводилися такі аргументи: *"У мусульманських звичаях є багато більш важливих проблем, і так званих талібів на нашій території важко знайти"*, *"Я не сперечаюся, я захищаю татар"*, *"Не всі мусульмани терористи, і є багато хороших людей, які страждають від цих чуток"*. Взагалі, тероризм - це глобальна проблема", *"Терористом може бути представник будь-якої національності. Тероризм не залежить від релігії"*. Однак люди не завжди прислухаються до них. Лише 18% респондентів вважають їхні аргументи переконливими (Додаток 20. Мал. 10).

Низька готовність (18%) протидіяти найменш поширеним чуткам (лише 48% чули словосполучення "мусульманські терористи"), попри його відносну розмитість, свідчить про серйозну недооцінку респондентами негативних наслідків його поширення.

Оскільки мусульманська спільнота, інтегрована в громадсько-політичний простір України, є повноцінним суб'єктом розбудови української державності,

ігнорування подібних висловлювань щодо українців-мусульман у публічних місцях є порушенням низки нормативно-правових актів. З огляду на наявність і частоту сфабрикованих упереджених новин російських ЗМІ в новинних мережах (фактично інформаційної етнічної війни Російської Федерації проти корінного населення українського Криму - кримських татар), толерування подібних висловлювань щодо мусульманської релігійної групи в українських ЗМІ та публічному просторі є неприпустимим і юридично кваліфікується як участь у розпалюванні міжконфесійної та міжнаціональної ворожнечі. Суспільний спротив цьому явищу потребує всебічної підтримки з боку держави та особливо регіонів, зокрема й у розвінчуванні таких чуток.

- Оскільки частота виявлення чуток про представників певної етнічної групи, соціальної верстви чи релігійної конфесії в різних ЗМІ майже однакова на рівні 28%-49% - для "громадського транспорту", 20%-40% - для "ринків та торговельних закладів", то опитування виявило необхідність системних дій громадськості, місцевої та державної влади в цих місцях, зокрема, шляхом розміщення інформації, що роз'яснює та попереджає про аморальність та відповідальність за поширення чуток з метою їх попередження, а також публічного засудження таких дій через зовнішню соціальну рекламу на вулицях та в громадському транспорті.

- Оскільки респонденти визначають "корінне населення" лідером у поширенні всіх запропонованих для оцінювання стереотипних чуток (34% - 66%), стратегія подолання цієї тенденції має ґрунтуватися на системних заходах, які надають докази переваг розвитку міжкультурної спільноти міста, необхідності дотримання принципів громадянського демократичного суспільства та безпосередньої участі громадян у розбудові міцних зв'язків та єдності між українськими мультикультурними громадами (особливо в умовах зовнішніх загроз та пандемії COVID-19). Нівелюванню стереотипів може значною мірою сприяти діяльність, яка підкреслює відданість суспільним цінностям та активну участь представників нерідних та інших релігійних груп у

вирішенні актуальних проблем України в цілому та її міських громад (зовнішня соціальна реклама, соціальні сторінки у ЗМІ тощо).

- Оскільки значна частка агентів, які поширюють чутки про етнічні групи, за даними опитування, є представниками національних або етнічних спільнот (15%-27% - за винятком чуток про українців як заробітчани і мусульман як терористів), до систематичної роботи з роз'яснення ситуацій міжетнічної конфліктності доцільно залучати офіційних і неформальних лідерів національних спільнот, активістів міжкультурної політики з числа тих, хто формує громадську думку, до систематичної роботи з роз'яснення ситуацій міжетнічної конфліктності. Важливо також систематично підтримувати впливових лідерів у створенні атмосфери міжкультурності в міських громадах у координації з відповідними структурами місцевого самоврядування та їхньої відкритої публічної участі у відповідних заходах.

- Майже однотайність (20-23% респондентів назвали ЗМІ чинником поширення чуток) українських міських громад в оцінці причетності ЗМІ до поширення чуток (єдиний виняток - чутки про єврейські корисливі інтереси) зачіпає досить складні питання, насамперед недостатню професійну підготовку деяких журналістів та безвідповідальну публікацію деструктивних матеріалів, що містять недостовірну інформацію. Здебільшого йдеться про невиправдану тенденцію використання етнічних характеристик суб'єктів інформаційної бази місцевих ЗМІ для висвітлення потенційно конфліктних соціальних, політичних та правових аспектів життя громади.

Опитування показало, що більшість (84%) респондентів не стикалися з вищезазначеними чутками чи стереотипами. Тим не менш, 16% зазначили, що мали особистий досвід, коли щодо них поширювалися чутки або стереотипи (Додаток 21. Мал. 11).

Загальноновизнано, що більшість чуток пов'язана з особливостями особистого життєвого досвіду, віком, соціальним статусом та родом діяльності самих респондентів. Респонденти, які особисто зазнали впливу вищезазначених або інших чуток чи стереотипів, зазначають, що вони були пов'язані з

"професією" (35%), "зовнішністю" (30%), "віком" (26%) та "статтю" (22%) (Додаток 22. Мал. 12).

Результати аналізу опитування, проведеного в рамках проекту "Просування та залучення культурного розмаїття на глобальному рівні" за підтримки програми РЄ "Інтеркультурні міста", показують, що більшість мешканців вважають міські простори просторами взаєморозуміння та поваги.

Так, 89% респондентів цього опитування зазначили, що в їхніх містах існує відносно сильне почуття спільноти та поваги (Додаток 23. Таблиця 11)

Засоби масової інформації відіграють важливу роль у поширенні та формуванні стереотипів та упереджень. Навіть найбільш "серйозні" та "відповідальні" з них поширюють стереотипні новини та можуть мати упереджене або негативне зображення соціокультурного розмаїття.

Загалом місцева преса (ЗМІ) об'єктивно відображає події та факти, пов'язані з етнічними та національними спільнотами, в контексті актуальних проблем міської громади, з цим погоджуються 67% респондентів (Додаток 24. Таблиця 12).

Більшість респондентів цього опитування не згодні з твердженням, що "місцева преса іноді поширює чутки, пов'язані з етнічними та національними спільнотами" (55)% (Додаток 25. Таблиця 13).

Часто помилкові твердження про етнічні, релігійні чи інші соціальні групи або спільноти, брак матеріалів або їх обмеженість призводять до появи нових чуток.

На думку 79% респондентів, місцева преса здебільшого об'єктивно подає події та факти, пов'язані з ВПО, і лише 12% вважають, що вона подає події та факти не об'єктивно (Додаток 26. Таблиця 14).

Виходячи з цього аналізу, логічно, що більшість (61%) респондентів не погоджуються з твердженням, що «місцева преса іноді поширює чутки, пов'язані з внутрішньо переселеними особами». Це є також свідченням довіри до місцевої преси щодо висвітлення питань стосовно внутрішньо переселених осіб (Додаток 27. Таблиця 15).

Аналіз подачі інформації про події та факти, пов'язані з етнічними групами, національними спільнотами або внутрішньо переміщеними особами, у місцевій та загальнонаціональній пресі свідчить про певну різницю в підходах. Загальнонаціональні ЗМІ схильні спрощувати регіональну ситуацію, акцентуючи увагу на кількісних показниках загальнонаціональних тенденцій, тоді як регіональні ЗМІ насичують подачу матеріалу емоційно забарвленими факторами та деталями, апеляціями до місцевої влади, уникаючи узагальнень та аналітичного супроводу виявлених тенденцій.

Твердження "Місцева преса більш об'єктивно, ніж загальнонаціональна, висвітлює події чи факти, пов'язані з етнічними групами, національними спільнотами чи внутрішньо переміщеними особами" підтримують 64% респондентів, решта не погоджується з цим твердженням (Додаток 28. Таблиця 16).

Респондентів також попросили визначити роль соціальних мереж у поширенні чуток, пов'язаних з етнічними групами, національними спільнотами або ВПО.

З твердженням "Чутки, пов'язані з етнічними групами, національними спільнотами або ВПО, здебільшого поширюються через соціальні мережі" погодилися 80% респондентів (Додаток 29. Таблиця 17).

І оскільки респонденти підтвердили існування "негативних висловлювань у соціальних мережах" (вказали 37%) та "чуток, пов'язаних з етнічною приналежністю, національними громадами та ВПО" (вказали 80%), вони вважають, що це одна з найбільших причин міжетнічних непорозумінь та конфліктів. Саме тому варто залишати коментарі в соціальних мережах на підтримку постраждалих, спростовувати міфи фактами, ігнорувати негативні дискусії та писати скарги адміністратору.

Зрештою, соціальні мережі є ідеальним засобом для поширення та відтворення упереджень і чуток, а також простим і зрозумілим інструментом для проповідників ненависті, расизму, радикалізації та тероризму, щоб досягти і спокусити потенційних послідовників.

Існує думка, що з поширенням соціальних мереж значно зростає ризик неконтрольованого поширення чуток, часто з ксенофобським, расистським та етнічно нетерпимим змістом. Ці тенденції вимагають перегляду стратегій і тактик протидії їх поширенню та створення аналітичних центрів, що реагують на нові виклики. Отримана інформація також дає можливість оперативно коригувати соціальні взаємодії та швидко реагувати на поширення неприйнятних чуток шляхом проведення відповідної превентивної та просвітницької роботи.

2.2. Використання методики «Антирумори» в протидії деструктивним чуткам: практики інтеркультурних міст

Сьогодні Програма Ради Європи "Інтеркультурні міста" є практичним втіленням нового підходу до розвитку поліетнічних громад. Інтеркультурне місто - це громада, в якій культурне розмаїття вважається цінністю і в якій переважають принципи взаєморозуміння, взаємоповаги та рівності [9; 43]. Наразі 147 міст у тридцяти п'яти країнах світу дотримуються міської моделі міжкультурної інтеграції, серед яких міста не лише Європи, але й Австралії, Японії, Африки, Мексики, Канади та Сполучених Штатів Америки. Національні мережі існують в Італії, Марокко, Норвегії, Португалії, Іспанії та Україні (Мелітополь, Вінниця, Луцьк, Одеса, Павлоград та Суми). Міжкультурний підхід базується на трьох основних принципах:

- Рівність: Динаміка міжкультурної взаємодії вимагає чіткого забезпечення рівних прав і соціальних можливостей для всіх громадян. Це означає, серед іншого, необхідність просування політики, спрямованої на боротьбу з виключенням та дискримінацією;

- Визнання різноманітності: оцінювати соціокультурне розмаїття не з пасивної точки зору суворої толерантності, а як структурну реальність, яка є частиною людського буття і несе в собі складність та можливості, які необхідно використовувати. Йдеться не про надмірне підкреслення відмінностей, а радше

про їх визнання та виокремлення подібностей і спільних рис, які ми, як громадяни, поділяємо в конкретному контексті.

- Позитивна взаємодія: для того, щоб відповідати як на виклики, так і на можливості, які пропонує різноманітність, важливо відчувати різноманітність у повсякденному житті та в усіх сферах суспільства [33].

Це двосторонній, динамічний і взаємний процес, тому позитивна взаємодія не означає взаємодію, вільну від конфліктів і труднощів. Йдеться про те, щоб мати справу з цими конфліктами і труднощами на щоденній основі, замість того, щоб приховувати їх або ігнорувати, поки вони не призведуть до набагато серйозніших проблем [21; 36]. Тому програма "Інтеркультурні міста" має на меті не лише розширити та поглибити параметри обговорення проблем мультикультурних спільнот, але й знайти шляхи їх вирішення у щоденній соціальній солідарності представників різних етнокультурних груп та корінних мешканців громади, які, перетинаючи етнокультурні кордони між "більшістю" та "меншістю", сприяють взаємному збагаченню "домінантних" та "субкультур", місцевостей, класів, релігій, дисциплін та течій, що є джерелом культурних, соціальних, громадянських та економічних інновацій.

Одним з найважливіших аспектів Програми "Інтеркультурні міста", яка підтримує міста у перегляді їхньої політики через призму міжкультурної взаємодії та у розробці комплексних міжкультурних стратегій, а також передбачає розуміння та прийняття різноманітності етнічних, релігійних та соціальних спільнот як ресурсу для соціального, культурного, сільського та економічного розвитку громади, є Протипухлинна програма, яка спрямована на запобігання дискримінації, покращення співіснування та реалізацію потенціалу різноманітності шляхом ініціювання

Програма Антирумори, що в перекладі означає "Путівник боротьби з чуткам", - це назва підходу до боротьби з плітками серед учасників Програми РЄ "Інтеркультурні міста", яка спрямована на запобігання дискримінації, покращення співіснування та реалізацію потенціалу розмаїття шляхом ініціювання змін у сприйнятті, ставленні та поведінці населення в

цілому та конкретних цільових груп [4, с. 8]. Для досягнення цих глобальних цілей стратегія протидії булінгу фокусується на трьох конкретних завданнях

- залучення та розширення прав і можливостей широкого кола зацікавлених сторін та громадян через реалізацію місцевої державної політики та створення спільної багаторівневої соціальної платформи в рамках довгострокової "міської стратегії протидії булінгу"

- сприяння розвитку критичного мислення та підвищення обізнаності про негативний вплив стереотипів, упереджень і неправдивих чуток, спільне впровадження інноваційних дій для їх подолання, а також спростування негативних наративів про різноманіття;

- вплив на політичний і соціальний порядок денний, щоб зробити ліквідацію упереджень і запобігання дискримінації ключовою колективною метою [4, с. 8].

Таким чином, як бачимо, інноваційна методологія протидії пліткам "Антирумори" поєднує просування державної політики з процесом громадської участі для залучення якомога ширшого кола учасників.

Визнаючи засудження упереджень та мови ворожнечі важливим соціальним завданням, пріоритетом протидії чуткам "Антирумори" вважає щоденне підтримання "лісу в належному стані", а також "гасіння пожеж, щоб запобігти поширенню полум'я" (мови ворожнечі). Ідея полягає в тому, щоб уникнути нормалізації мови ворожнечі та отримати більшу підтримку і почуття відповідальності серед громадян. Цей підхід також вимагає підвищення обізнаності, розвитку критичного мислення та активної боротьби з упередженнями на щоденній основі серед більшості населення, оскільки мало хто може заперечити, що не брав участі в поширенні чуток. Зосередження уваги на плітках за допомогою цієї методології виявилось дуже ефективним як для привернення уваги, так і для залучення людей, які часто не відчувають виклику або не є мішенню для прямих антирасистських повідомлень. У цьому сенсі плітки є відправною точкою, відкритими дверима для розгляду глибших

питань, пов'язаних з причинами і наслідками упередженого мислення та його зв'язку з дискримінацією, расизмом або мовою ворожнечі.

Виходячи з вищесказаного, ми можемо виділити наступні принципи, необхідні для розробки та впровадження ефективних стратегій протидії пліткам у мультикультурних громадах:

- Політична прихильності (успіх муніципальної стратегії протидії пліткам залежить від чіткої прихильності до створення широкої мережі громадських партнерів в рамках довгострокової стратегії міста. Досвід показує, що це не завжди легко, але є різні способи досягти цього. Ключовим фактором є залучення широкого кола громадських партнерів та громадян, які прагнуть боротися з упередженнями та розірвати ланцюг неправдивих чуток, що принижують мешканців та загрожують їхнім основним правам;)

- Залучення та участь (участь та залучення зацікавлених сторін є не просто інструментом, а рушійною силою стратегії. Протидія пліткам - це не лише "нові випадки", але й виявлення та картографування існуючих проектів та ініціатив, спрямованих на боротьбу з плітками. Участь у мережі також породжує почуття солідарності між її членами та залученими організаціями, а участь у спільних зусиллях надає членам мережі легітимності та значущості. Необхідність впливати на "емоції", щоб позбутися упереджень, вимагає більш прямої, творчої і спонтанної соціальної взаємодії, в якій віддані справі люди (так звані "антипліткари") і місцеві організації можуть бути набагато ефективнішими, ніж міська влада.

Ми також повинні виявляти і засуджувати тих, хто сприяє створенню, поширенню та увічненню упереджень і чуток, або тих, хто прагне отримати від них політичну, економічну чи соціальну вигоду.

Залучення та спокушання - підхід, який в першу чергу націлений на тих, хто знаходиться посередині спектру.

Підхід, який в першу чергу націлений на тих, хто знаходиться посередині спектру: "амбівалентну" більшість. Важливо, що протидія чуткам має на меті не лише їх спростування, але й залучення пасивної більшості та підвищення її

здатності зупинити спіраль чуток. Тому принципи протидії чуткам передбачають не лише засудження тих, хто сприяє їх створенню, поширенню та увічненню, а й тих, хто прагне отримати від них будь-яку політичну, економічну чи соціальну вигоду. Тому, окрім виявлення упереджень та чуток, ми повинні прагнути протидіяти та мінімізувати їхній вплив на громадську думку;

- креативність на всіх рівнях є основою стратегії, яка базується на необхідності мотивувати людей до активної участі в процесі. Тому досвід має бути захоплюючим, мотивуючим, а головне - корисним та ефективним - лише це дозволить позбутися таких недоліків деяких традиційних ініціатив, як неможливість охопити та залучити основну аудиторію, а не лише вразливі групи, і достукатися до цієї більшості, де б вона не перебувала: у громадських місцях, школах, спортивних закладах, на роботі та, звісно ж, у соціальних мережах [4. с. 18-20].

Відповідно до основної мети нашої роботи - пошуку ефективних шляхів протидії негативному впливу чуток мови ворожнечі в мультикультурних громадах, у наступному розділі ми більш детально розглянемо активні приклади застосування стратегії "Античутки" громадою Мелітополя в контексті результатів опитування мешканців міста, проведеного Українською мережею Інтеркультурних міст (ICC-Ukraine) [47].

Протидія чуткам починається з нашого сприйняття. Відповідно, немає сенсу боротися з ними, просто спростовуючи та вказуючи на їхню неправдивість. Тому ми вважаємо за необхідне збільшувати концентрацію достовірної інформації, тим самим зводячи недостовірні дані до рівня фейкових новин. Адже етнічні спільноти повинні бачити правду, особливо переконавшись, що вона узгоджується з усіма джерелами інформації. Тоді питання довіри не буде центральним у виборі громадянином своєї позиції. Він буде переконаний у загальній прийнятності та достовірності фактів, наданих більшістю джерел, і не буде покладатися на поверхневі та необґрунтовані чутки.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ПРОЄКТУ НА ПРОТИДІЮ МОВІ ВОРОЖНЕЧІ ТА СПРИЯННІ ЗГУРТОВАНОСТІ БАГАТОКУЛЬТУРНИХ ГРОМАД

3.1. Успішні кейси в контексті протидії мові ворожнечі багатокультурних громад

Посилення міжкультурної взаємодії між етнічними групами є характерною рисою сучасності. Однак не слід забувати, що в різних соціальних умовах ця тенденція може проявлятися по-різному: стати яскравим проявом однієї з об'єктивних закономірностей - зближення етнічних культур або, навпаки, джерелом загострення етнокультурних суперечностей. Хоча в реаліях сьогоденного Мелітополя етнічні відмінності в повсякденному житті є значною мірою умовними, історичне розмаїття традицій і звичаїв саме по собі не призвело до статусу сьогоденного Мелітополя як "Інтеркультурного джерела України" [36]. Цьому передувала кропітка, постійна робота членів громади з розбудови міжетнічних відносин як культури суспільства новітнього типу. З 2021 року Мелітопольська громада разом з Українською мережею інтеркультурних міст бере активну участь у реалізації проєкту Ради Європи "Протидія чуткам" за підтримки Програми Ради Європи "Інтеркультурні міста" (ICP) [3]. Усім громадам-учасницям проєкту "Інтеркультурні міста" було запропоновано організувати та провести широку комунікаційну кампанію з протидії пліткам з використанням методології "Антирумори".

Аналіз матеріалів вищезгаданого дослідження показав, що більше половини (54%) мешканців українських міст ствердно відповіли на запитання "Чи чуєте Ви чутки про мігрантів, біженців, етнічні групи, національні спільноти чи інші групи у Вашому місті?", причому 73% з них зазначили, що чутки переважно негативні. Аналіз рівня поширеності чуток, встановленого в ході опитування, дозволив виділити серед найпоширеніших чуток етнічного

характеру ("роми - злодії", "євреї - егоїсти"), а також конфесійного характеру ("мусульмани - терористи") та соціокультурного характеру ("внутрішньо переміщені особи живуть на державну допомогу", "українці - дешева робоча сила із Західної Європи").

Тому, на нашу думку, необхідно розглянути, як критичне мислення, продемонстроване групами респондентів щодо пліток, реалізується в практиці позитивних наративів на прикладах взаємодії та солідарності громади в місті Мелітополь.

Наприклад, розглянути плітку, що містить ознаки зневаги до українського народу, "українці - дешева робоча сила із Західної Європи", якщо зрозуміти зміст позитивних аргументів, наведених українськими фахівцями, які тривалий час працювали за кордоном: "людей скрізь цінують за їхні моральні якості, життєві принципи, культуру та професіоналізм"; "в Європі українці мають зарплати на рівні корінних громадян, а їхня праця цінується"; "хороші фахівці добре заробляють за кордоном", важливість соціально-психологічних контекстів самооцінки українців у власних громадах - як талановитих і працьовитих людей, на нашу думку, є насамперед наслідком актуальних і невирішених соціальних проблем в Україні, таких як економічна безпека, зайнятість, політичні тенденції тощо. Вирішення цього питання стає важливим елементом інклюзивної тематики проекту бізнес-інкубатора Lift в рамках програми Diversity Connectors для стартапів: Мистецтво міксувати", що вже тривалий час реалізується в Мелітополі громадською організацією "Комітет "За майбутнє. Солідарність та відповідальність". (Додаток 40. Кейс 1).

Прикладом розвінчання чуток про "українців як дешеву робочу силу" є привернення уваги громади до потреби молоді у якісній професійній підготовці та залучення випускників шкіл, коледжів та університетів Мелітопольщини - успішних професіоналів у різних галузях з досвідом роботи в багатьох країнах Європи [3]. Прикладом такої практики є нещодавно відкрита в Мелітополі Школа Амбасадорів, де ті, хто має намір просувати традиційні та нові бренди міста через різні канали комунікації та добровільно бере на себе зобов'язання

здійснювати промоційну діяльність і просувати цінності бренду Мелітополя, отримують необхідну інформацію та дізнаються про довгострокові плани розвитку різних галузей нашого регіону. Орієнтація Школи на просування Мелітопольського регіону як багатoproфільного регіонального професійно-освітнього центру, відомого в усьому світі, послужить добрій справі наближення нашого регіону до Європи, з якою ми інтегруємося, і допоможе молоді усвідомити цінність власної професійної культури, заснованої на спадкоємності і продовженні освітніх традицій Мелітопольського регіону в багатьох сучасних галузях промисловості.

Досить поширений негативний стереотип відображається в рейтинговій позиції чутки про внутрішньо переміщених осіб ("живуть на державну допомогу"). Аналіз дослідження показує, що однією з основних причин виникнення цієї чутки є значні проблеми з пошуком роботи в Україні за фахом на тлі високого рівня безробіття в регіоні. Прикладом активної протидії таким чуткам є гостинна політика Мелітополя щодо новоприбулих, яка поєднує спільні зусилля громади, міської влади та активну особисту і громадську участь ВПО у повсякденному житті міста. Справжнім феноменом цього руху, який спонукав переселенців з Криму та Донбасу уникати сухої абревіатури "ВПО" у повсякденному житті, стала ініціатива групи переселенців створити "Альянс нових мелітопольців", яка значною мірою спростувала думку багатьох про те, що переселенці - це просто нахлібники, які хочуть працювати і жити за рахунок держави від імені великої групи людей, переміщених з тимчасово окупованих територій. Про новий рівень роботи з мешканцями міста та місцевою владою свідчить участь членів громадської організації "Нові Мелітопольці", членство в якій тепер відкрите для всіх переселенців, мігрантів та іноземних студентів, які не хочуть позиціонуватися як пасивні, тимчасові члени громади міста, у багатьох міських заходах, таких як круглі столи в форматі connect-studio: "Внутрішньо переміщені особи в Мелітополі - гості чи в них є рідний дім?", "Соборність як запорука єдності України". Ці зусилля принесли свої плоди, багато бар'єрів і непорозумінь подолано, і новоприбулі завжди можуть

розраховувати на розуміння і допомогу в складних обставинах. Водночас, як бачимо, завдяки своїй активній діяльності члени цієї соціальної групи зараз пишуть нову яскраву сторінку в житті міжкультурного Мелітополя, протидіючи чуткам. (Додаток 42. Кейс 1)

Ми вважаємо, що чутка "Мусульмани - терористи, від них треба триматися подалі" (5 місце) є прихованим джерелом міжетнічної напруженості, адже, незважаючи на її відносну розмитість (лише 48% чули фразу "Мусульмани - терористи"), лише 18% українців готові їй протидіяти, що свідчить про те, що респонденти серйозно недооцінюють негативні наслідки від її поширення. Мелітополь демонструє соціальну стійкість до цього явища тим, що на одній з центральних вулиць міста, яка має назву Інтеркультурна, розташовані Центр національних культур, Мелітопольська міська єврейська громада, мусульманська мечеть і християнська харизматична церква "Нове покоління", що свідчить про релігійну толерантність мешканців міста як основу гармонійного існування мультикультурної громади. І це в місті, де спільне святкування татарських Сабанту і Гедерлезу, мусульманського Новрузу, молдавського Мартишора і болгарської Мартеніци вже давно стало традицією міської громади.

Про щирість почуттів громадян усіх етнічних груп, які засуджують свавільні та злочинні дії російської влади проти України та кримських татар, свідчать також незмінно велелюдні щорічні мирні мітинги єдності в Мелітополі та автопробіги на Хонгар, які проводяться щороку 18 травня, в річницю депортації кримських татар з їхньої Батьківщини, на знак історичної пам'яті та солідарності з ними. Найяскравіші приклади доброї волі мусульман міста до порозуміння та єдності демонструють конфесійні лідери та служителі мелітопольських церков, беручи участь у традиційних зустрічах з міською та державною владою у формі регулярних молитовних сніданків, як засобу міжконфесійного діалогу з актуальних проблем регіону та міста. Жінки Мелітопольського комітету з повернення кримських татар на історичну батьківщину "Азат" ініціювали акцію "Жінки за мир" з нагоди Міжнародного

дня миру на знак протесту проти анексії Криму. Кримськотатарська громада Мелітополя ініціювала мирну ходу, щоб показати, що кримські татари виступають за єдність України, за мир, поширюючи співчуття, добро і надію на мирне майбутнє. Ця атмосфера взаємної підтримки є чи не найяскравішим прикладом міжкультурної взаємодії в дії.

Таким чином, вищезазначені практики створення позитивних наративів на прикладах взаємодії та солідарності громади міста Мелітополя, визначені групами респондентів, дозволяють зробити висновок, що критичне мислення є запобіжником від бездумного поширення деструктивних чуток. Тільки такий підхід дозволяє навчатися, створювати дружню атмосферу в мультикультурній громаді та розвивати культуру взаємодії через діалог, який вимагає від усіх учасників високого рівня соціальної свідомості, комунікативної компетентності та розвинених комунікативних навичок. Також можна сказати, що в сучасних непростих умовах соціологічні методи сприяння міжкультурному діалогу стають важливим і дієвим чинником у визначенні шляхів заохочення кожної особистості до конструктивної взаємодії, розвитку позитивного ставлення до представників інших національностей, поглиблення знань про навколишні культури та процвітання в сучасній мультикультурній спільноті [3].(Додаток 43. Кейс 1)

Що стосується комунікаційних кампаній, то в основу іміджу кампанії міста Мелітополя по боротьбі з плітками було покладено образ з грецького міфу про яблуко розбрату (яблуко розбрату, яблуко розбрату, яблуко розбрату (грец. to melon tes Eridos), яке за легендою було посаджене богинею розбрату Ерідою на весіллі Пелея і Фетіди.

Комунікаційну кампанію в інтеркультурному Мелітополі відкрили просвітницькі заходи "Цілі пліток: зламай яблуко розбрату" та "Прикрась яблуню позитивними смайликами" у навчальних закладах. У заходах взяли участь 21 заклад загальної середньої освіти та 2 комунальні позашкільні навчальні заклади. Протягом тижня мелітопольці різного віку, національностей та віросповідання брали участь у просвітницьких заходах, спрямованих на

боротьбу з плітками та етнічними упередженнями. Люди з ентузіазмом відгукнулися на пропозицію розмістити гасло "Я проти пліток" замість свого фото профілю в соціально-просвітницькому флешмобі на Facebook. Акція привернула увагу користувачів соцмережі до проблем, пов'язаних з поширенням етнічних пліток, і викликала гучний резонанс у місті.

З нагоди Міжнародного дня толерантності в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького відбувся круглий стіл в режимі онлайн, присвячений ролі етнічних спільнот полікультурного Мелітополя в розбудові незалежної України. У заході взяли участь представники етнічних громад міста та освітяни, які взяли активну участь в обговоренні специфіки державотворення в умовах етнічного розмаїття, що включає толерантний підхід до прав національних меншин та боротьбу з мовою ворожнечі. У рамках комунікаційної кампанії відділ культури та молоді презентував фільм "Інтеркультурний вікенд у Мелітополі", який показує національне розмаїття та інтеркультурний характер міста [14]. У бібліотеках та навчальних закладах міста пройшли виставки малюнків проти міжнаціональних чуток "Дивись. Слухай. Зрозумій".

Творчість мешканців міста продемонструвала напрямок та глибокий зміст події під час флешмобу "День міжкультурного добросусідства Apple", що відбувся цього тижня: Прямо тут: Від яблучного розбрату до яблучних смаколиків: смакуємо разом!", під час якого господині всіх національностей, студенти та викладачі, нові мелітопольці - нещодавні переселенці, заробітчани, які приїхали цими днями додому, та просто всі охочі готували яблучні смаколики та дарували свої страви і позитивні емоції сусідам, гостям міста, людям з особливими потребами та соціально чутливим членам громади.

Символічно, що саме єврейська громада виступила ініціатором заходу (адже в місті ходять чутки, що євреї егоїсти). Існує також історія, що перегукується з темою заходу, яка була ініційована волонтерами Мелітопольської волонтерської спільноти при благодійному фонді "Хесед Міхаель" та єврейською громадою міста п'ять років тому: "Одного разу під час

зустрічі волонтерів один з них розповів, що у нього є сад з великою кількістю яблук. Волонтери вирішили провести урок кулінарії на Рош га-Шана, єврейський Новий рік, оскільки яблуко є символом цього свята. Дорослі волонтери збирають фрукти, готують їх і варять варення, наймолодші члени дитячого клубу прикрашають тематичні баночки, а підлітки розвозять їх самотнім членам громади напередодні свята. Такі заходи об'єднують усі вікові групи та місцеві громади і роблять наше життя трішки добрішим".

Саме тому цього року в рамках проекту "Протидія чуткам" єврейська громада запросила всіх мешканців міста підтримати і долучитися до акції та подарувати варення комусь, окрім себе. Дарувати щось добре було і суттю, і однією з причин популярності флешмобу: адже яблуко, цей соковитий, ароматний фрукт, завжди популярний в кулінарних рецептах десертів серед усіх етнічних груп. У флешмобі з приготування запашного осіннього варення взяли участь усі національно-культурні товариства міста, освітянська молодь та вчителі, вимушені переселенці та багато небайдужих містян. Варення було відправлено до реабілітаційного центру, інтернатів, людям похилого віку та самотнім літнім людям. Кожен учасник готував на свій смак, але результат був однаковий для всіх - смачними джемами, варенням та іншими яблучними делікатесами поласували всі жителі міста - сусіди, старійшини національних громад і представники різних етнічних спільнот. Цією акцією євреї хотіли показати, що разом ми не тільки боремося з плітками, а й підтверджуємо, що люди обирають собі сусідів там, де їм комфортно і безпечно, і що якщо хтось поширює погані чутки про інші етнічні групи, то це характеризує не етнічну групу, а носія і розповсюджувача чуток [8; 18].

Як видно з вищезазначеного, більшість заходів, спрямованих на протидію пліткам та мові ворожнечі в Мелітополі, ґрунтуються на високому рівні різноманітності профілів їхніх учасників. Також беззаперечним є той факт, що громада знайшла правильний і своєчасний підхід до залучення до цієї діяльності людей з різними соціокультурними профілями та різних соціальних груп. Важливо, що значна частина цих заходів спрямована на заохочення та

забезпечення позитивної взаємодії між людьми різного походження, національностей, переконань, гендерної ідентичності, соціальних та вікових груп тощо. Що стосується вищезгаданих етнічних чуток, які мають тенденцію до "хронізації" в українських громадах, то приклад мелітопольців показує, що їх слід віднести до проблем, які мають достатньо міцне соціокультурне підґрунтя та механізми для їх вирішення громадою.

3.2. Сталість та вплив проекту на підвищення рівня знань, умінь та навичок з протидії чуткам: соціологічний вимір

З метою виявлення зворотного зв'язку щодо впливу проекту ЄСЦ РЄ "Протидія чуткам" на покращення знань, навичок та вмінь протидіяти чуткам, створення нових можливостей для взаємодії між людьми різного походження задля гармонії та консолідації міжкультурних міських громад, обміну досвідом та налагодження партнерства між містами-учасниками Української мережі інтеркультурних міст (ESC-Україна), було проведено опитування (до проекту) та (після проекту).

Інструмент допроектного опитування.

Опитування проводилося за допомогою дистанційної технології Google Forms. Опитувальник складався з 28 запитань, розділених на 4 блоки, які відповідали меті та завданням дослідження.

Вибірка опитування. В опитуванні взяли участь 124 мешканці міст Української мережі інтеркультурних міст (UIC-Ukraine), які беруть участь у проекті. Вікові характеристики: 16-22 роки (9,8%), 23-29 років (8,9%), 30-39 років (31,7%), 40-49 років (27,6%), 50-59 років (15,4%), 60 років і більше (6,5%). За сферою діяльності: викладачі - 24%, державні службовці - 21%, студенти - 17%, керівники підприємств/організацій/структурних підрозділів - 14%, громадські організації - 7%, представники малого бізнесу - 7%, представники релігійних конфесій - 5%, внутрішньо переміщені особи - 5%, представники етнічних громад - 4%, медичні працівники - 2%, мігранти - 1%.

Інструменти постпроектного опитування. Опитування проводилося з 28 листопада по 6 грудня 2021 року за допомогою дистанційної технології Google Forms

<https://docs.google.com/forms/d/1uW9a0JgjUqzRcv2FrX2CprG1zsZLn531ScyTBsF-ftA/edit>. Анкета складалася з 20 запитань, зміст яких відповідав меті та завданням дослідження.

Вибірка дослідження. В опитуванні взяли участь 108 мешканців міст Української мережі інтеркультурних міст (UIC-Ukraine), які беруть участь у проекті. Вікові характеристики респондентів: 16-22 роки (13,9%), 23-29 років (24,1%), 30-39 років (22,2%), 40-49 років (24,1%), 50-59 років (12%), 60 років і старші (3,7%). *За сферою діяльності:* освітяни - 24%, державні службовці - 21%, студенти - 14,8%, керівники підприємств/організацій/структурних підрозділів - 13,9%, представники громадських організацій - 12%, представники малого бізнесу - 3,7%, представники релігійних конфесій - 5,6%, внутрішньо переміщені особи - 9,3%, представники етнічних спільнот - 13,9%, медичні працівники - 2,9%, викладачі/вчителі - 25%, державні службовці - 7,4%, представники ЗМІ - 4,6%, тренери - 1,9%, члени міської команди "АНТИ-РУМС" - 2,8%, працівники бібліотек - 2,8%.

Емпіричне представлення результатів соціологічного дослідження: Одним із пріоритетів побудови інклюзивної міжкультурної політики є запобігання сегрегації, дискримінації, расизму та поширенню пліток, які часто призводять до конфліктів і сприяють поширенню мови ворожнечі. Етнічні плітки та різного роду спекуляції виникають тоді, коли бракує фактів чи аргументів. Оскільки плітки підживлюються тривогою, найбільш поширеними темами є емоційно забарвлені питання, питання, пов'язані з небезпечними для життя ситуаціями або загрозами благополуччю людей. Тому боротьба з цими явищами є однією з найважливіших цілей крос-культурних міст. Це має на меті усунення першопричин нерівності, дискримінації та відсутності згуртованості.

Діяльність/заходи. Друге опитування показало, що 96,9% учасників проекту прочитали електронну версію посібника Даніеля де Торреса Бардері "ANTI-RUMORS" на самому початку проекту (Додаток 30. Мал. 13).

Крім того, під час реалізації проекту міжнародні експерти ІКК провели тренінги, зокрема Даніель де Торрес Бардері з протидії чуткам, в якому взяли участь 40,7% респондентів, та Ліза Табор - з протидії дискримінації (36,1% учасників). Цільовою аудиторією тренінгів були члени міських команд ANTI-RUMORS, тренери, посадовці, представники етнічних та культурних спільнот, внутрішньо переміщені особи.

У кожному місті-учаснику Проекту також проводилися інформаційні кампанії з протидії чуткам, які охопили найбільшу кількість учасників (80,5%) (Додаток 31. Мал.14).

Оскільки в усіх містах відбувалися інтерактивні комунікаційні кампанії, які проходили в публічних просторах, заздалегідь анонсувалися в соціальних мережах і користувалися особливою популярністю, то це призвело до широкого резонансу цих заходів Проекту, залучення ще більшої кількості безпосередніх учасників, а саме міських команд "АНТИ-ЧУТКИ", представників етнокультурних спільнот, громадських організацій, релігійних конфесій, державних службовців, тренерів, внутрішньо переміщених осіб, викладачів/вчителів, вітчизняних і зарубіжних студентів, учнів шкіл тощо. Проявом цього виду громадянської активності можна вважати форму партисипативного залучення мешканців інтеркультурного міста до розвіювання міфів, стереотипів та чуток у межах наявних ресурсів та можливостей. Такий тип залучення сприяє змішуванню, позитивній взаємодії та консолідації всіх місцевих груп і спільнот.

Це підтверджується тим, що респонденти з усіх міст-учасників вважають, що комунікаційні кампанії мали ефективний вплив на їхні громади, а саме "налагодили/покращили стосунки з людьми різного походження/культури" (94,4%) та "сприяли позитивним змінам у поглядах мешканців на інші культури та розширили межі їхнього світогляду" (94,4%); допомогли "краще зрозуміти

відмінності між різними культурами" (93,5%) та "сприяли розвитку навичок слухати та розуміти інші культури" (93,5%); "навчили цінувати культурне розмаїття як ресурс для розвитку міжкультурної спільноти" (92,6%); "підвищили рівень громадянської солідарності та соціальної довіри в міжкультурній спільноті" (92,6%); "сприяли підвищенню відповідальності мешканців за свої дії та вчинки" (90,7%) (Додаток 32. Таблиця 18).

Таким чином, використання інноваційної методології боротьби з чутками ANTI-RUMOURS, яка поєднує просування громадянської політики з процесом громадської участі, залучення широкого кола суб'єктів громадянського суспільства, участь у тренінгах та комунікаційних кампаніях дозволило більшості (84,3%) учасників підтвердити очікувані результати.

Знання/навички. За результатами першого (допроектного) опитування, незважаючи на те, що 89% респондентів повідомили про "відносно сильне почуття спільнотності та поваги" у своїх містах, вони все ще вважають, що в громадах існують проблеми, пов'язані з "негативними висловлюваннями в соціальних мережах" (37%), "мовними непорозуміннями" (35%), "неповагою через інше етнічне походження" (33%), "релігійною приналежністю" (31%), "неповагою до звичаїв і традицій інших народів" (25%), які потребують невідкладного вирішення.

Крім того, третина респондентів (30%) висловили думку, що ці проблеми безпосередньо пов'язані з чутками щодо окремих груп населення (етнічних спільнот, релігійних громад, внутрішньо переміщених осіб тощо). Це підтверджують відповіді респондентів на запитання "Чи існують у Вашому місті чутки щодо мігрантів, біженців, етнічних груп, національних спільнот або інших груп?", де серед 54% респондентів, які вважають, що такі чутки існують, 73% вказали, що вони є негативними. Це опитування та фокус-групові дискусії дозволили нам визначити найпоширеніші чутки про групи людей у публічному просторі: "роми - злодії" (62%), "українці - дешева робоча сила із Західної Європи" (53%), "євреї - егоїсти" (53%), "переселенці не хочуть працювати

("живуть на державну допомогу") (52,3%), "мусульмани - терористи, від них треба триматися подалі" (57,5%) (Додаток 33. Таблиця 19).

Виявлення цих чуток відкрило шлях до розгляду глибших питань, пов'язаних з причинами та наслідками упереджень та їх зв'язку з дискримінацією, расизмом чи мовою ворожнечі, що стало відправною точкою для реалізації проекту Східного партнерства "Протидія пліткам".

Під час проекту учасники відзначили, що отримали комплекс знань, навичок та вмінь для протидії пліткам, а саме "сприймати без осуду культуру, характер, поведінку чи зовнішній вигляд іншої людини" (95,4%); "бути відкритим для сприйняття цінностей інших культур" (94,4%); "формувати неупереджені судження про інші культури та намагатися зрозуміти їх" (92,6%); "аналізувати подібності та відмінності між учасниками міжкультурної комунікації" (91,6%); "вести діалог, з розумінням слухати інших" (91,6%); "позбавлятися упереджень та стереотипів" (87,0%); "вирішувати міжкультурні конфлікти та протиріччя" (83,3%). Учасники опитування також висловили думку, що заходи проекту "сприяли розвитку критичного мислення", що є важливою навичкою для протидії пліткам (Додаток 34. Таблиця 20).

Отримані навички та вміння допомогли учасникам протидіяти пліткам у своїх містах. Зокрема: "використовувати аналітичні навички та критичне мислення" (95,4%); "використовувати різноманітні вербальні та невербальні засоби для досягнення взаєморозуміння між людьми з різних культур" (94,4%); "приймати ретельно зважені рішення, незалежні від упереджень" (94,4%); "бути емпатичними, ставити себе на місце інших, щоб зрозуміти їхні почуття та потреби" (94,4%), "запобігати конфліктам" (93,5%); "більш ефективно працювати з людьми з інших культур" (93,5%). Учасники також висловили думку, що проект надихнув їх на "впровадження інноваційних видів діяльності та заходів" (Додаток 35. Таблиця 21).

На думку тренерів ІСС та респондентів, які брали участь у реалізації проекту Програми міжкультурної компетентності РЄ "Просування та залучення культурного розмаїття на міжнародному рівні" у 2020 році, проведені заходи

сприяли подальшому підвищенню рівня міжкультурної компетентності, на що вказали 96,6% опитаних.

Респонденти зазначили, що використовуватимуть набуті знання, навички та вміння у різних сферах життя. 94,4% респондентів зазначили, що будуть використовувати знання та навички з протидії пліткам, отримані під час реалізації цього проекту, у професійній сфері, а серед державних службовців та учасників проекту "Просування та залучення культурного розмаїття на міжнародному рівні" цей показник становить 100%. Відповідно, у своїй професійній діяльності вони будуть "дотримуватися норм етикету в процесі міжкультурної комунікації та взаємодії" (100%), "розглядати непорозуміння як звичайне явище життя та долати їх через міжкультурний діалог" (94,4%), "просувати позитивні наративи про представників різних культур та спільнот у соціальних мережах" (88,9%), "ініціювати заходи у безпосередній співпраці з представниками інших культур та етнічних спільнот" (88,0%), "залучати ЗМІ до уникнення оціночних висловлювань, які стереотипізують представників етнічних спільнот та релігійних конфесій" (86,1%). Відмінностей у відповідях респондентів між містами не було. (Додаток 36. Таблиця 22).

Респонденти, незалежно від сфери зайнятості, найчастіше використовують набуті знання, вміння та навички у "повсякденному житті" (95,4%), "стосунках з людьми різного походження/культури" (95,4%), "соціальних мережах" (91,6%), "колі друзів" (86,1%) та "сусідах" (85,2%) (Додаток 37. Таблиця 23).

Дослідження показало, що соціальні мережі є найпростішим способом заповнення інформаційного вакууму, неформальним засобом комунікації для різних локальних груп (особливо під час пандемії COVID-19), а з іншого боку - ідеальним засобом для поширення та відтворення упереджень і чуток, простим і зрозумілим інструментом для проповідників ненависті, расизму, радикалізації та тероризму тощо.

Це також підтверджується результатами допроектного опитування, в якому 80% респондентів погодилися з твердженням "Чутки, пов'язані з

етнічними групами, національними спільнотами або ВПО, значною мірою поширюються через соціальні мережі", що, на їхню думку, є однією з найбільших причин міжетнічних непорозумінь і конфліктів.

Варто зазначити, що на першому етапі проекту викладачі, студенти та представники ЗМІ запропонували звернути увагу саме на цей аспект комунікації з метою проведення навчальних курсів та інтерактивних семінарів з соціальних мереж, які б відповідали потребам цільових груп. Це підтвердили і постпроектні відповіді, в яких 91,6% респондентів вказали на ефективність отриманих знань та намір використовувати їх як у повсякденному житті, так і в соціальних мережах.

Очікування/пропозиції. Про ефективність проекту свідчить той факт, що переважна більшість (84,3%) учасників післяпроектного опитування зазначили, що проект був корисним, а їхні очікування повністю або частково виправдалися. На їхню думку, він дав їм "поштовх для власних ініціатив", "допоміг розширити коло однодумців", "збагатив досвід" тощо. На його важливості особливо наголошували представники влади (правозахисники/правоохоронці/поліцейські, представники органів місцевого самоврядування), вчителі та науковці, а також представники громадянського суспільства (етнічні та культурні спільноти, внутрішньо переміщені особи, представники релігійних конфесій, представники неурядових організацій, молодь), журналісти та блогери.

12% респондентів, для яких участь не виправдала очікувань, або 3,7%, які не визначилися, зазначили, що зіткнулися з такими перешкодами та труднощами, як *"байдужість або нерозуміння важливості питання деякими людьми"*; *"недовіра місцевого населення"*; *"через карантинні обмеження онлайн-формат не дозволив повноцінно поспілкуватися з людьми та зрозуміти зворотній зв'язок від партнерів"*. Крім того, учасники скаржилися на *"поганий переклад"*; *"тренінг був нецікавим, оскільки його проводили люди, які не розуміють українських реалій і проблем"*; *"проект не повністю адаптований до українських реалій, а спрямований лише на роботу з мігрантами"*; *"участь у*

тренінгах та комунікаційних кампаніях була одноразовою і не мала достатнього впливу" (Додаток 38. Мал. 15).

Загалом, для 96,8% активних учасників, які дізналися про методологію "Протидії чуткам", взяли участь у тренінгах та комунікаційних кампаніях, незалежно від міста проживання, проект повністю виправдав їхні очікування. Такої ж думки дотримуються 100% тренерів та учасників команди "Антирумори" в містах.

Участь у заходах проекту, на думку респондентів, допомогла їм "змінити свої погляди на іншу культуру" (97,2%); "більш позитивно ставитися до людей з іншої культури" (96,3%); "гармонійно жити у світі різних людей" (95,4%); "краще зрозуміти представника іншої культури таким, яким він є" (95,4%); "розширити свій кругозір" (93,5%) (Додаток 39. Таблиця 23).

Крім того, наші респонденти також погодилися, що участь у проекті є корисною для таких цільових груп: етнічні та культурні спільноти (96,3%); молодь (96,3%); вчителі (96,3%); представники НУО (96,3%); внутрішньо переміщені особи (95,4%); журналісти та блогери (95,4%); представники релігійних конфесій (93,5%); правозахисники/правоохоронці/поліцейські (90,7%); представники органів місцевого самоврядування (83,3%); науковці (88,9%). (При обробці соціологічної інформації відмінностей у відповідях між містами не було виявлено). Варіант "інше" також включав такі цільові групи, як "працівники дошкільних навчальних закладів" та "керівники структурних підрозділів" (Додаток 40. Таблиця 24).

Обираючи можливих та бажаних партнерів для подальшої реалізації своїх планів, учасники Проекту наголошують на необхідності партнерства та тісної співпраці з *"представниками місцевої влади, етнічних громад та національно-культурних товариств"; "представниками ЗМІ з місцевою владою"; "представниками релігійних конфесій з ВПО"; "волонтерами та освітянами"; "науковцями, викладачами та освітянами ВНЗ"; «органами місцевого самоврядування та факультетом міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки».*

98,2% активних учасників вказують на бажаність подальшої реалізації Проекту та пропонують наступні кроки для реалізації: *"продовжувати інформаційно-просвітницьку діяльність"; "організувати тематичні зустрічі та тренінги"; "продовжувати поширювати позитивні наративи"; "час від часу запускати інформаційні пости для спростування чуток"; "залучати представників різних культур"; "звертати увагу на більш тісну роботу з молоддю"; "співпрацювати з місцевою владою"; "більше проектів та спільних заходів"; "залучати активних членів громади"; "організувати фестивалі та форуми".*

Для більш ефективної подальшої реалізації Проекту пропонується: *"частіше організувати спільні тематичні соціальні та мистецькі заходи за участі громади міста"; "співпрацювати з органами державної влади та організаціями, етнокультурними спільнотами, релігійними конфесіями"; "частіше організувати комунікаційні кампанії з протидії пліткам"; "проводити такі проекти у старших класах шкіл та коледжів". "просувати позитивні наративи про представників різних культур і спільнот у соціальних мережах"; "ЗМІ та соціальні мережі повинні ширше пропагувати зближення етнічних культур і повагу до віросповідання громадян"; "проводити антипліткарські кампанії через соціальні мережі та інформувати мешканців шляхом розміщення інформаційних плакатів на білбордах, сітілайтах тощо".*

Так, результати соціологічного дослідження щодо визначення впливу проекту ІСС РЄ "Протидія чуткам" свідчать про те, що його реалізація не лише сприяла покращенню знань, умінь та навичок протидії чуткам, а й допомогла *"виробити адекватну реакцію на проблемні ситуації", "навчила цінувати культурне розмаїття як ресурс для розвитку громади", "сприяла змінам у поглядах мешканців на інші культури", "розширила світогляд". "сприяли позитивним змінам у поглядах мешканців на інші культури" та "розширили межі їхнього світогляду", "підвищили рівень громадянської солідарності та соціальної довіри в громаді", "підвищили рівень міжкультурної компетентності та суттєво сприяли залученню різних верств міжкультурних спільнот до*

безпосередньої участі у протидії пліткам". Закономірно, що, на думку більшості учасників, проект неодмінно має бути продовжений з якомога повнішим врахуванням як характеру місцевих проблем та умов, так і новітніх викликів українських реалій.

Пропозиції для громад та акторів у протидії поширенню деструктивних чуток у крос-культурних громадах:

На основі аналізу матеріалів фокус-групових дискусій та опитування, з урахуванням якісних оцінок форм, напрямів, засобів, змісту та результативності активної протидії громадян поширенню чуток, в якості першочергових заходів для запобігання негативним наслідкам поширення та впливу деструктивних чуток на мешканців громади пропонуються наступні дії:

- З метою протидії пліткам, подолання мови ворожнечі та налагодження діалогу як ефективного інструменту досягнення взаєморозуміння та злагоди необхідно налагоджувати зв'язки та партнерські відносини із суб'єктами з різним рівнем впливу та компетенції, такими як Європейська мережа інтеркультурних міст, Комісія з прав людини Верховної Ради України, Державна служба України з питань етнополітики та свободи совісті, Європейські асоціації міст, політичні партії, медіа, громадські та культурні організації, університети, компанії тощо.

- Створити систему виявлення та моніторингу чуток, що становлять потенційну загрозу для добробуту членів громади.

- Створити "Агенцію протидії чуткам" з науковців, юристів, формальних та неформальних лідерів громад, громадських організацій, національних спільнот та крос-культурних міських органів влади для об'єктивного аналізу природи, характеру, конкретних причин, мотивів та провідних джерел суспільно небезпечних чуток в регіоні.

- Провести серію тренінгів та семінарів для членів Агенції з питань протидії чуткам, використовуючи ефективні практики та методи боротьби з чутками на основі "Посібника з протидії чуткам ANTI-RUMORS" Програми Ради Європи Інтеркультурні міста.

- Розробити систему просвітницьких заходів із залученням активних членів громади для інформування проблемних груп про небезпеку поширення деструктивних чуток у публічному просторі, форми та способи реагування на них, а також дотримання оптимальних правил поведінки в конфліктних ситуаціях.

- Створити центри психологічної та юридичної допомоги громадянам, які зазнали моральної, економічної або фізичної шкоди внаслідок поширення чуток.

- Запровадити систему адміністративно-правових та громадських механізмів реагування на поширення чуток, що становлять потенційну загрозу благополуччю міжкультурних спільнот, зокрема чуток про кримських татар на території окупованого росією Криму.

- Впровадження регіональної системи термінової комунікації між громадянами та правоохоронними органами у разі виникнення форс-мажорних обставин, пов'язаних з поширенням суспільно шкідливих чуток.

- Створення мереж для інформування членів громади, надання консультацій з конкретних питань та забезпечення ефективного зворотного зв'язку щодо протидії деструктивним чуткам у регіоні.

ВИСНОВКИ

Під час нашого дослідження ми з'ясували, що плітки - це вид міжособистісної комунікації під час мовлення, в якому визначається конкретна або надумана сфера, що стає сферою дії аудиторії. Інформація, що міститься в плітці, може бути прихованою, а може і не бути, але вона має бути актуальною для груп людей, на які спрямована історія. Плітка може ускладнюватися, мати більше варіацій і кардинально змінюватися. Плітки закінчуються, коли їх підтверджують або спростовують, або коли підтверджується тема.

Відповідно, плітки слід визначати як вид неформальної комунікації, коли інформація в ситуації невизначеності або напруженості очікувань з невизначеним ступенем достовірності, який неможливо визначити в даний момент часу, викликає підвищений інтерес, швидко поширюється і стає надбанням великої аудиторії.

З'ясовано, що соціально-психологічними обставинами, які спонукають людей слухати, є: загальні обставини неприємностей і тривоги; прагнення людини захиститися від проблем, передбачити їх, якщо це можливо, підготуватися до них і зменшити шкоду, якщо їх не можна уникнути; механізм психічного зараження, ідентифікація з групою; легка сугестивність деяких людей, некритичне сприйняття інформації.

Беручи за основу соціологічне дослідження явищ міжкультурної взаємодії як системного способу вирішення проблем міжкультурної взаємодії, автор з'ясував, що форми взаємодії різних культур у сучасному інформаційному просторі ґрунтуються на поведінкових нормах окремих культур під впливом інформаційного середовища і відображають як деякі особливості комунікативних стереотипів, так і фактори цінностей взаємодії.

Канали взаємодії між різними культурами відображають певні пріоритети в ієрархії цінностей, які можуть сильно відрізнятися в різних культурах і викликати проблеми в комунікації між представниками різних культур. Невідповідності між змістом різних форм комунікаційних обмінів між представниками різних культур пов'язані, насамперед, з відмінностями

культурного досвіду, традиційними і стереотипними комунікаційними установками, соціокультурними чинниками сучасного інформаційного середовища мультикультурних міських спільнот.

Аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення пліток у сучасному соціокультурному науковому дискурсі показав, що цей феномен розглядається низкою суспільних наук як форма поширення соціально значущої, але не завжди об'єктивної інформації, переважно через неформальне спілкування. Зміст багатьох пліток ґрунтується на етнокультурних чинниках і актуалізується через поширені архетипи та стереотипи, здійснюючи значний особистісний вплив на людей. Ефективність пліток у масовій свідомості зумовлена не тільки особливостями психофізіології людини, але й низкою умов соціалізації, в тому числі прихованими чинниками масової свідомості. Значні соціальні загрози варварства, актів вандалізму, моральної та фізичної небезпеки, ксенофобії створюють деструктивні інформаційні кліше, які негативно характеризують різні спільноти, національні та расові меншини, вразливі групи.

Встановлено, що плітки як специфічна форма соціальної комунікації містять вкрай суперечливі, але нерозривно пов'язані між собою об'єктивні та суб'єктивні чинники, які мають не лише певну соціальну спрямованість, а й конкретні носії. За певних умов такого роду інформація створює образ чужинця, виражаючи лише негативні характеристики. Реакція, яку вони викликають, дає підстави класифікувати їх як "мову ворожнечі" з точки зору світогляду певної соціокультурної групи.

З'ясовано, що Рада Європи в рамках програми "Інтеркультурні міста" розробила та впроваджує Програму протидії булінгу (антибулінгу), спрямовану на запобігання дискримінації, покращення співіснування та реалізацію потенціалу розмаїття шляхом ініціювання змін у сприйнятті, ставленні та поведінці населення в цілому та конкретних цільових груп. Програма базується на основних принципах міжкультурного підходу: рівність, визнання різноманітності та позитивна взаємодія. Успішні стратегії управління чутками

базуються на принципах: а) політичної прихильності тих, хто впроваджує стратегію управління чутками в місті; б) взаємодії та участі (участь і взаємодія учасників є не просто інструментом, а рушійною силою стратегії); в) залучення і залучення (підхід ПЧ орієнтований в першу чергу на тих, хто знаходиться посередині спектру: "амбівалентну" більшість); г) креативності (основа стратегії, що базується на необхідності мотивувати людей до активної участі в процесі).

Співпраця інтеркультурних міст в рамках програми "Протидія пліткам" є доказом її ефективності в містах, де етнокультурне розмаїття є нормою. Аналіз активних практик інтеркультурних міст України та Мелітополя, зокрема у сфері протидії пліткам, показав, що подолання впливу негативних висловлювань на пряму залежить від особистої участі громадян у цій діяльності, від підвищення їхньої самооцінки та усвідомлення власного потенціалу для створення позитивних прикладів добросусідських відносин між різними народами та культурами, взаєморозуміння та взаємоповаги між представниками різних соціальних груп. Комунікаційна кампанія мелітопольської громади підвищила рівень громадянської солідарності та соціальної довіри в міжкультурній спільноті, а також сприяла підвищенню відповідальності мешканців за свої дії та вчинки. Активний прояв такої громадянської активності можна розглядати як ефективну форму партисипативного залучення мешканців інтеркультурного міста до розвіювання міфів, стереотипів та чуток у межах наявних ресурсів та можливостей. Така громадянська небайдужість сприяє змішуванню, позитивній взаємодії та консолідації всіх місцевих груп і спільнот, що може слугувати позитивним прикладом для впровадження в інших громадах України.

На основі теоретичних і практичних досліджень у статті визначено сутність і роль феномену пліток як прояву неточної, недостовірної інформації в інформаційному просторі, що виникає внаслідок множинної інтерпретації факту, події чи явища. Особливістю пліток є те, що вони не відображають об'єктивної ситуації, тому не можуть бути інструментом об'єктивного

представлення фактів, а у випадку крос-культурних взаємодій ще й можуть викликати вкрай негативні почуття до певної групи людей або окремих представників групи, які визначаються расовою, етнічною, національною приналежністю, статтю, релігією, сексуальною орієнтацією тощо.

Встановлено, що вивчення поведінкової культури, яка реалізує особистісний цілісний конгломерат усталених практикою установок, цінностей, моделей поведінки та переконань, у кількісних дослідженнях, що використовуються більшістю дослідників, поєднується з відсутністю відповідних способів вимірювання характеристик спільнот, обмежуючись традиційними, що вимагає соціологічного вивчення соціальних процесів та механізмів, які спрямовують поведінку людей, насамперед через притаманні їм нормативні системи, засновані на критичному мисленні. Виходячи з цього, ми обрали метод аналізу кейс-стаді, який передбачає вивчення соціального об'єкта (ситуації, події, випадку, особи, соціальної групи) або кількох репрезентативних об'єктів з метою розуміння ширшого класу подібних випадків (класу подій). Ми використовуємо цей метод для якісного аналізу напрямів, форм і засобів протидії негативним пліткам у сучасних соціокультурних контекстах, а також практик творення позитивних наративів на прикладах взаємодії та солідарності багатонаціональної міської громади Мелітополя.

Аналіз наративів та комунікаційних кампаній взаємодії та солідарності громади міста Мелітополя як ключових детермінант протидії етнічним пліткам виявив, що до основних ознак ефективної крос-культурної взаємодії належить соціокультурна спрямованість спільних дій різних груп та їхніх членів на досягнення згоди на основі критичного осмислення ситуації. На основі даних якісного аналізу ефективних практик протидії деструктивним пліткам у мультикультурних міських громадах та на основі виявлених особливостей ставлення респондентів можна зробити висновок, що виявлена в дослідженні громадська активність громадян є ефективною формою розвіювання деструктивних міфів, стереотипів та чуток, яка може слугувати позитивним

прикладом для впровадження в інших громадах України. Водночас, з метою вироблення практичних інструментів протидії зазначимо, що культура соціальних груп щодо фактору пліток визначається тісним взаємозв'язком різних форм поведінки індивідів і груп з різними ціннісними орієнтирами та їх ієрархічними конфігураціями в суспільній свідомості соціальних суб'єктів і потребує подальшого системного соціологічного супроводу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В.І., Ситник Г.П., Смолянук В.Ф. Глобальна та національна безпека: підручник. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.
2. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно-комунікативного простору. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2013. № 54. С. 189–201.
3. Аналіз та класифікація чуток. Проект ІСС-Україна «Боротьба з чутками» URL: <https://mdpu.org.ua/universitet/universitet-interkulturnij/>
4. Антирумори. Посібник з протидії чуткам. URL: <https://rm.coe.int/anti-rumours-handbook-2018-version-ukrainienne-/1680a39c3a>
5. Афанасьєва, Л. В., Орлов А. В. та ін. Соціологічні маркери інтеркультурного картування Мелітополя. Мелітополь. 2020. С 63.
6. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ: Довіра, 2007. 205 с
7. Бойко О.Д. Чутка як інструмент формування та корегування колективної пам'яті. Національна та історична пам'ять. Вип. 6. Київ: «НВЦ «Пріоритети»», 2013. С. 3–13.
8. Вістріч Р.Г. Демонізація іншого: антисемітизм, расизм і ксенофобія. Одеса: АО БАХВА, 2006. 412 с
9. Вовк Н.П., Мохнар Л.І. Комунікативна складова організації та здійснення антикризового управління. Вісник Національного університету оборони України. 2021. № 1(59). С. 63–71
10. Гібернау М. Ідентичність націй. К.: Темпора, 2012. С. 22.
11. Дзяна Г.О., Дзяний Р.Б. Комунікаційна стійкість суспільства як запорука стабільності держави в умовах кризи. Публічне управління XXI століття: портал можливостей: зб. тез XX Міжнар. наук. конгресу (м. Харків, 23 квітня 2020 р.). Х. : Вид-во ХарРІДУ НАДУ «Магістр», 2020. С. 199–201.
12. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник. К.: Наукова думка, 2004. С. 129–131.
13. Залановська Л.І. Методологія дослідження компонентів міжетнічної толерантності. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Серія. Психологія. 2015. Вип. 2 (36). С. 58–68.

14. Інтеркультурні міста. Мистецтво змішування. URL: <https://rm.coe.int/-/16809ccd42>
15. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Ментальний вимір української цивілізації. К.: ІПіЕНД, 2017. 560 с.
16. Картунов О. Концепції прав людини та етнонаціональних меншин: від конфлікту до компромісу. Політичний менеджмент. 2005. № 2 (11). С. 3-23
17. Кіссе А. Новітні концепції етнічного конфлікту: сутність і типологія Політичний менеджмент. 2005. № 1 (10). С. 14-23
18. Климанська Л. Чутки як спосіб організації та самоорганізації інформаційного простору політики . Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: 36. наук. пр. Львів, 2008. Вип.20. С. 71-80.
19. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні. Політологічний аспект. Київ, 2004. 722 с
20. Лебединська І. Культура як спосіб набуття ідентичності: методологічна рефлексія. Методологічні проблеми культурної антропології та етнокulturології. К.: Інститут культурології НАМ України, 2011. С.231–260.
21. Лисенко В. Чутки – активний засіб модифікації суспільної свідомості. Політичний менеджмент. 2004. № 6. С. 96.
22. Ломачинська І. Можливості осмислення проблеми соціального діалогу в межах учення про соціальні комунікації. Медіапростір. 2014. Вип. 5. С. 11–18.
23. Майборода О.М. Етнічність у міжнародній системі. К.: ІПіЕНД ім.І.Кураса НАН України, 2015. С.205
24. Малинка, Ю.Г. Толерантність як результат міжкультурної комунікації в умовах глобалізації. Вісник Національного авіаційного університету, 2012.
25. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ: ЦУЛ, 2012. 288 с.
26. Міграція і толерантність в Україні: зб. статей за ред. Ярослава Пилинського. К.: Стилос, 2007. 192 с.
27. Мова ворожнечі. URL: [\[noborders.org.ua\]](http://noborders.org.ua)(<http://noborders.org.ua/category/sferidiyalnosti/mova-vorozhnechi/>)
28. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу. Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
29. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація». Філософські проблеми гуманітарних наук. 2006. № 8. С. 108-113.

30. Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки URL: [president.gov.ua](https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193).
31. Орбан-Лембик Л. Е. Чутки як соціально-психологічне явище. Соціальна психологія, 2004. №3 (5). С. 47 – 62.
32. Потапчук Н. Теоретичні засади вивчення проблеми виникнення чуток серед населення в умовах надзвичайної ситуації URL: [appsychology.org.ua](http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v10/i28/33.pdf)
33. Пономарьов С.Ю., Федорович І.Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: Посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с
34. Рекомендація N R (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам з питань "розпалювання ворожнечі" URL: [zakon5.rada.gov.ua](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_093)
35. Сотер, М. В. Толерантність як основа міжкультурної комунікації. Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур : світовий досвід : матер. Всеукр. (з міжнародною участю) наук.-практ. конф. (м. Херсон, 10–11 листопада 2016 р.). Херсон : «Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 186-188.
36. Суспільно-політичний вимір протидії мові ворожнечі (нетерпимості) в Україні URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/cuspilno-politichniy-vimir-protidii-movi-vorozhnechi-neterpimosti-v-ukraini>
37. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 268 с.
38. Тягло О.В. Критичне мислення: навч. посібник. Х.: Основа, 2008. 189 с.
39. Холод О. Соціальні комунікації: соціо- і психологічний аналіз: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Львів: ПАІС, 2011. 228 с.
40. Христенко В. Є. Психологічні прийоми нейтралізації чуток в осередку надзвичайної ситуації. Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць. Харків : НУЦЗУ, 2012. Вип. 12. Ч. 2. С. 143–150.
41. Щорічна доповідь за 2020 рік Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/files/2021/zvit_2020_rik_.pdf
42. Юнг Карл Густав / Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

43. Afanasieva, L., & Rubicondo-Khovanova, K. (2015). Intercultural City as a Model of Integration of Ukrainian Communities in the Modern European Space. *Ukrainian Almanac*, 18, 17-23.
44. Ahsan, M., Kumari, M. & Sharma, T. P. (2019). Rumors detection, verification and controlling mechanisms in online social networks: A survey. *Online Social Networks and Media*, 14, 100050.
45. Bondielli, A., & Marcelloni, F. (2019). A survey on fake news and rumour detection techniques. *Information Sciences*, 497, pp. 38–55.
46. Facebook. URL: #Apple_Jam_Day, #Боротьба_з_чутками, #NationalMLT.
47. Facebook. Інтеркультурні міста України (ICC-UA) URL: <https://www.facebook.com/groups/icc.ua>.
48. Nazroo James Y. and Karlsen Saffron. Patterns of identity among ethnic minority people: Diversity and commonality // *Ethnic and Racial Studies*. 2003. Vol. 26. № 5. – P. 902
49. Pickering, Michael. Stereotyp in gand Stereotypes // *Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Ritzer, George (ed). Blackwell Publishing, 2007
50. Survey «InterEthnic Relations in Ukraine». Iowa State University, Kyiv National Taras Shevchenko University. Kyiv, 2003. – 150 с.
51. The Intercultural Integration Approach: cities realizing the diversity advantage. Council of Europe, Strasbourg, France, September 2013.
52. Wang, Y., McKee, M., Torbica, A. & Stuckler, D. (2019). Systematic literature review on the spread of health-related misinformation on social media. *Social science & medicine*, 240, 112552.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Таблиця 1.

Основні питання, які пов'язані у респондентів з культурним різноманіттям чи спільним проживанням різних етносів, національних спільнот у місті

Мал. 1. Відповідь респондентів щодо чуток про мігрантів, біженців, етносів, національних спільнот або інших груп, які ходять у місті.

Додаток 3

Таблиця 2.

Проблеми міста, з якими пов'язані чутки

Додаток 4

Мал. 2. Думка опитаних про достовірність чуток.

Додаток 5

Мал. 3. Поширеність чуток у місті, що роми – крадії

Додаток 6

Групи осіб, які були носіями таких висловів

Додаток 7

Таблиця 4.

Сфери життя чи діяльності, в яких можна найчастіше почути вислів-чутку, що роми – крадії

Додаток 8

Мал. 4. Намагання респондентів оскаржити подібні вислови.

Додаток 9

Мал. 5. Поширеність у місті вислову про те, що євреї корисливі.

Додаток 10

Групи осіб, які були носіями таких висловів

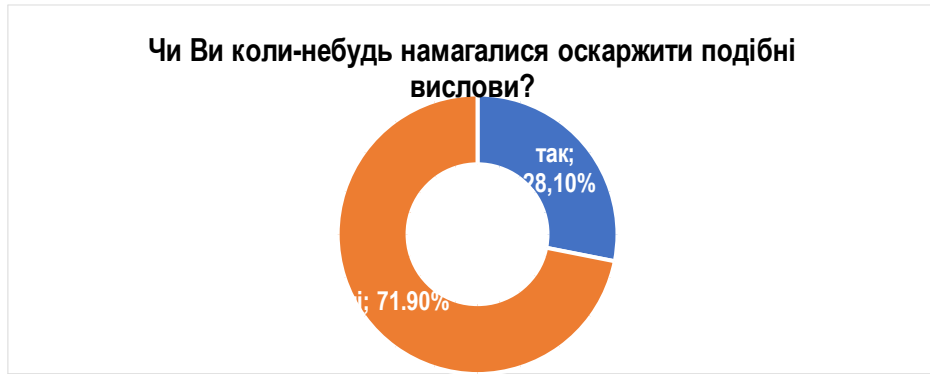
Додаток 11

Таблиця 6.

Сфери життя чи діяльності, в яких можна найчастіше почути вислів-чутку, що євреї - корисливі

Додаток 12

Мал. 6. Намагання респондентів оскаржити подібні вислови.

Додаток 13

Мал. 7. Поширеність у місті вислову про те, що внутрішньо переміщені особи не хочуть працювати (живуть за рахунок державної допомоги).

Додаток 14

Групи осіб, які були носіями таких висловів

Додаток 15

Таблиця 8.

Сфери життя чи діяльності, в яких можна найчастіше почути вислів-чутку, що внутрішньо переміщені особи не хочуть працювати (живуть за рахунок державної допомоги)

Додаток 16

Мал. 8. Намагання респондентів оскаржити подібні вислови.

Додаток 17

Мал. 9. Поширеність у місті вислову про те, що мусульмани – терористи і треба триматись від них подалі.

Додаток 18

Таблиця 9.

Групи осіб, які були носіями таких висловів, що мусульмани – терористи і треба триматися від них подалі?

Додаток 19

Таблиця 10.

Сфери життя чи діяльності, в яких можна найчастіше почути вислів-чутку, що мусульмани – терористи і треба триматися від них подалі?

Додаток 20

Мал. 10. Намагання респондентів оскаржити подібні вислови.

Додаток 21

Мал. 11. Особистий досвід переживання чуток та стереотипів.

Додаток 22

Мал. 12. Впливові фактори чуток та стереотипів.

Додаток 23

Таблиця 11.

Думка респондентів щодо почуття спільності та поваги в місті.

Погодження респондентів з відображення місцевих ЗМІ стосовно етнічних та національних питань

Відношення респондентів щодо поширення чуток місцевою пресою стосовно етносів та національних спільнот

Ставлення опитаних до об'єктивності відображення подій, пов'язаних з ВПО в місцевій пресі.

Ставлення населення до розповсюдження чуток в місцевій пресі щодо ВПО.

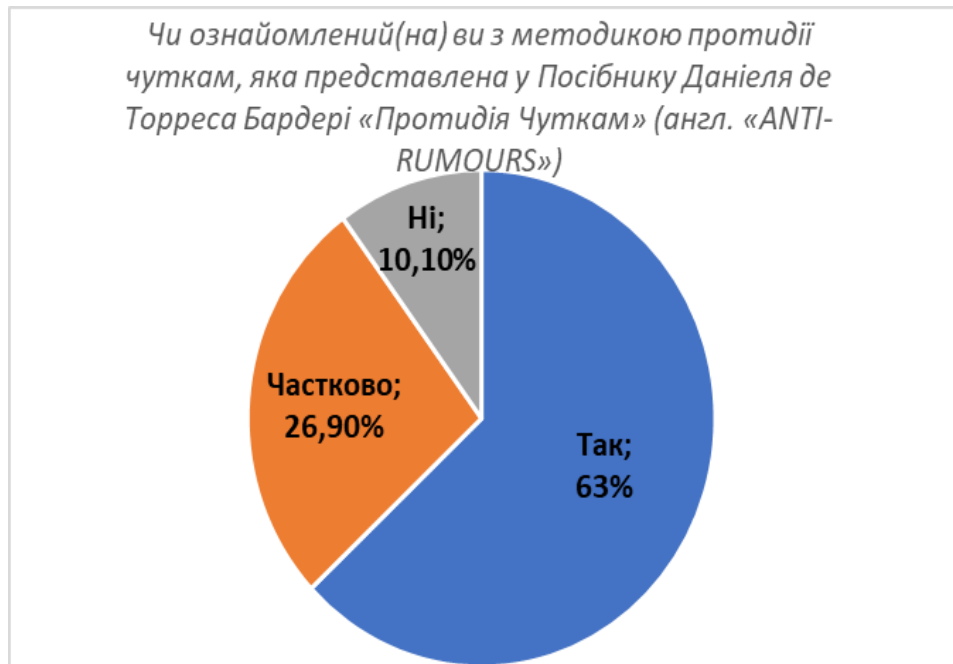

Відношення респондентів до об'єктивності висвітлення подій у місцевій та національній пресі щодо етносів, національних спільнот та ВПО.

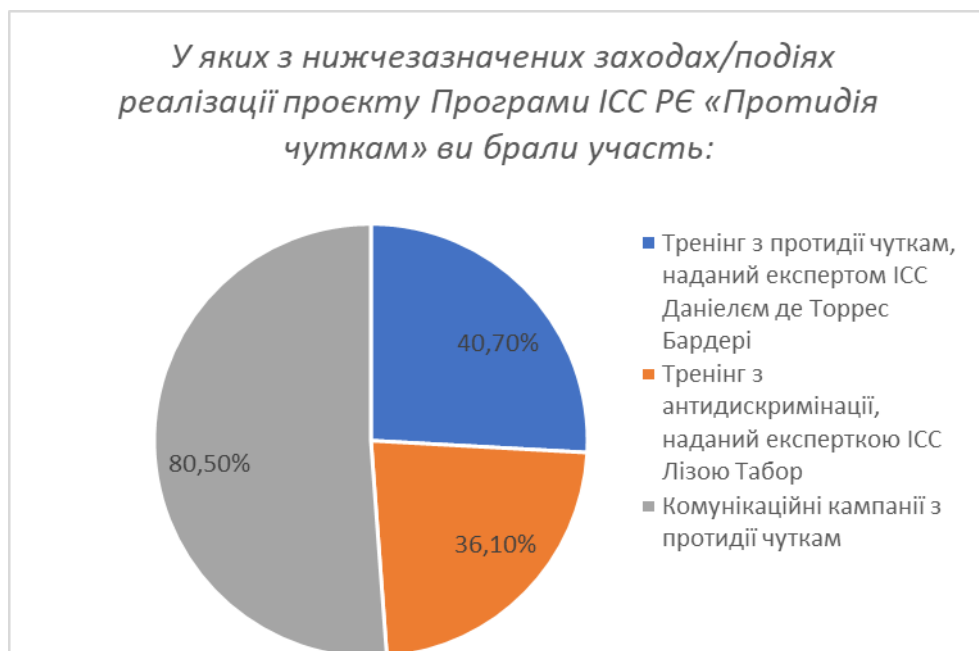

Сприйняття населення щодо розповсюдження чуток через соціальні мережі, які стосуються етносів, національних спільнот чи ВПО.

Мал. 13. Рівень ознайомленості респондентів із методикою протидії чуткам, яка представлена у посібнику Данієля де Торреса Бардері.

Мал. 14. Участь респондентів у програмах боротьби з чутками.

Оцінка впливу комунікаційних кампаній з протидії чуткам на думку респондентів.

Результати опитування щодо поширеності чуток у громадських місцях.

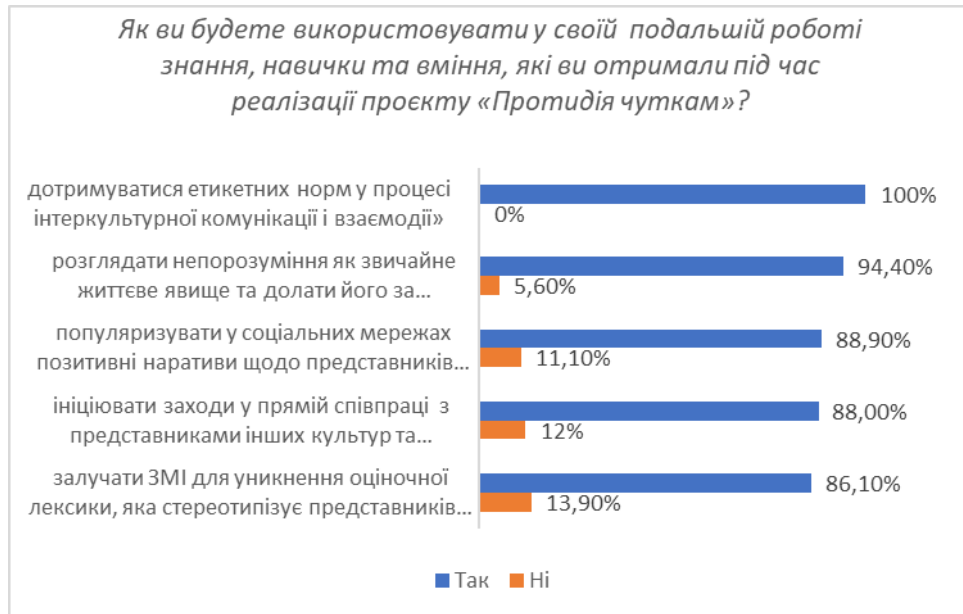
Отримані знання, навички та вміння населення під час реалізації проєкту "Протидія чуткам".

Використання навичок та вмінь, отриманих під час реалізації проєкту у боротьбі з чутками у місті.

Використання отриманих знань, навичок та вмій у подальшій роботі респондентів після реалізації проєкту.

Використання знань та навичок, отриманих під час реалізації проєкту, у різних сферах життя та діяльності респондентів

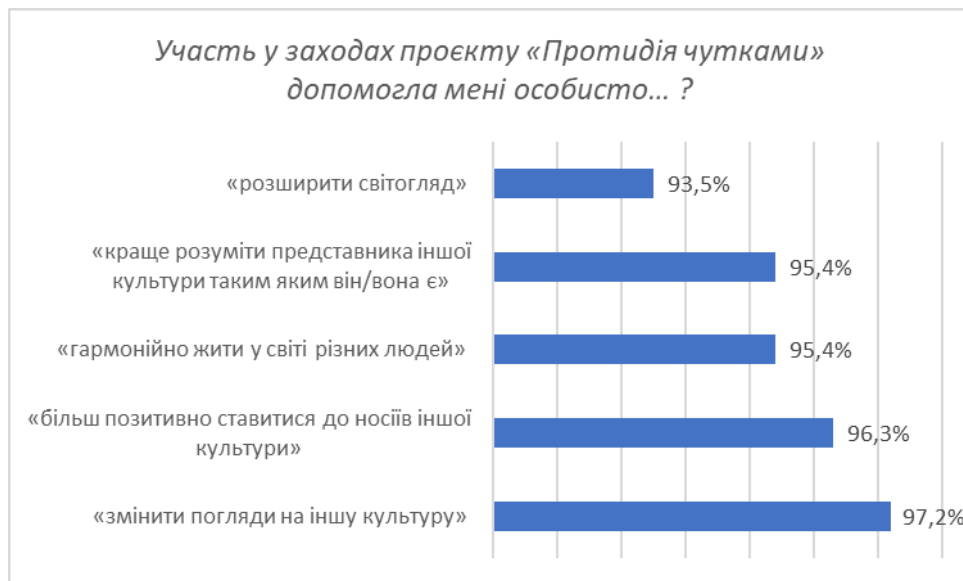

Мал. 15. Респонденти про відповідність очікувань після участі в проєкті.

Наявність допомоги в процесі участі в проєкті.

Цільові групи впливу проєкту.

Кейси протидії чуткам

Додаток 41

Кейс 1.

29 жовтня (Мелітопольська єврейська община)

Інтерактивний семінар-практикум

3 варіанти, голосуємо

- 1. Не будь загнаним(а може знеціненим): знайди контаргументи і дій**
- 2. Спростовуємо стереотипи: мистецтво протидії чуткам.**
- 3. Бойкот етночуткам: руйнуємо мову ворожнечі**

Богдан Митяй, логіст фірми «Hegelmann Transporte Group», 28 років

«А завзяття й праця щира свого ще докаже...» (рядок з Гімну України)

Великі культурні і галузево-промислові центри Європи (як і вітчизняні) завжди потребували якісних фахівців. Активність рекрутингових агенцій, що запрошують українських кваліфікованих спеціалістів, обіцяючи гідну винагороду за працю, засвідчує, що їх присутність там з часом лише зростатиме. Сьогодні в Мелітополі створені більш менш налагоджені умови, щоб бажаючі мали змогу студіювати потрібні їм мови або набувати потрібних знань у інших галузях. Нещодавно в місті відкрили «Школу Амбасадорів», де всі бажаючі отримують потрібну інформацію і детально знайомляться з перспективними планами розвитку різних галузей нашого регіону, в тому числі – освітнього. Головний принцип цього підходу – спеціальності мають бути затребуваними на ринку праці на перспективу. Імпонує і привітальна політика нашого інтеркультурного міста, що дбає про свою молодь, етнічні спільноти, мігрантів та вимушено переміщених осіб, зокрема, в перепідготовці з підвищення кваліфікації, відкритті власної справи, сприяє їхньому професійному зростанню і відкриває широкі шляхи у світ. В цьому плані в Мелітополі плідно співпрацюють бізнес-інкубатор з Центром Зайнятості. Мені дуже імпонує, що мій Мелітополь підтверджує статус ЮНЕСКО «Міста, що навчається». В Мелітополі функціонує Центр Освіти Дорослих – простір особистісного та професійного розвитку. Він користується великою популярністю серед молоді, адже надає можливість отримати безкоштовну, чи на пільгових умовах, неформальну освіту, підвищити рівень професійної кваліфікації з підтвердженням відповідними сертифікатами державного і міжнародного взірця.

Зі свого досвіду можу сказати: головне – це якісна фахова освіта і гарний рівень володіння іноземними мовами. Випускник педагогічного університету, філолог за освітою, я тривалий час (п'ять років) працював в кількох країнах за фахом, тож мені було дещо легше. Але я зустрічав там і студентів, і випускників українських аграрних вишів – цьому дуже сприяє політика академічної мобільності закладів, що дозволяє студентам-аграріям ще під час практик і «світ побачити, і себе показати». Для успішного працевлаштування і продуктивної кар'єри фахівця багато важить досвід роботи і додаткові професійні навички. Серед моїх однокурсників троє скористались програмою академічної мобільності «Еразмус+». Це дало можливість упродовж періоду навчання провчитись один або більше семестрів в Лондонському університеті, влаштуватись за фахом в Литві. Нещодавно я закінчив сертифіковані курси Мелітопольського тренінгового Центру з підготовки менеджерів по персоналу і отримав цікаву для мене пропозицію. Наразі я працюю логістом міжнародної компанії «Hegelmann Transporte Group». Набута кваліфікація дозволить мені в

майбутньому претендувати і на управлінські посади на нинішньому місці роботи.

Я певен, що залучення до таких нестандартних практик багатьох моїх земляків – випускників мелітопольських шкіл, коледжів та університетів – успішних професіоналів різних галузей з досвідом роботи в багатьох європейських країнах обов'язково принесе свої добрі плоди і зближить нас зі усім світом.

Додаток 42

Кейс 1.

Участь у спільній справі – кращий рецепт змін на краще

Мелітопольський рецепт протидії чуткам про вимушених переселенців простий – спільні зусилля громади і міської влади у привітальній політиці міста та активна персональна і публічна участь переселенців у повсякденному житті міста. справжнім феноменом цього руху, що спонукав переселенців з Криму і Донбасу до Мелітопольщини уникати сухої, травмуючої психіку дітей абрєвіатури ВПОшник у повсякденні, стала ініціатива групи переселенців в створенні громадської організації "Альянс нових мелітопольців". Спілкування у започаткованій сторінці «Нові Місцеві Мелітополя» в Фейсбукці з не байдужими містянами дало змогу подолати певний психологічний бар'єр, привернути увагу до проблеми, знайти однодумців. Наступним етапом, що дозволив активістам від імені значної кількості групи переселених з тимчасово окупованих територій вийти на новий рівень контакту з мешканцями міста і органами місцевого самоврядування було створення ГО "НОВІ МЕЛІТОПОЛЬЦІ", членство в якій сьогодні відкрите для всіх новоприбулих переселених осіб, які не бажають, щоб їх позиціонували в статусі пасивних, тимчасових членів громади міста. За досить незначний відтин часу наша організація зробила багато для того, щоб змінити ситуацію на краще. Участь в організації й проведенні багатьох міських заходів: круглих столів у форматі конект-студії: «Переселенці Мелітополя в гостях чи вдома?», «Єдність як запорука соборності України», у створенні кейсів «живої бібліотеки», всеукраїнського флеш-мобу "Україна Єдина", глибше познайомила новоприбулих з атмосферою і ритмом життя багатонаціонального міста.

Важливим елементом виконання інтеграційної теми Програми з забезпечення ВПО робочими місцями стало відкриття у рамках Української ініціативи щодо підвищення впевненості (UCBI) за фінансової підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID) та Німецької федеральної компанії GIZ громадською організацією «Комітет Майбутнього. Солідарність і

Відповідальність» в партнерстві з ТОВ «Центр стратегічного розвитку територій» у 2016 першою в місті і найбільшою в Південно-східній Україні бізнес-інкубатора, в якому створено 207 робочих місць і працює 27 бізнес-проектів.

Ми зустріли щире зацікавлення і доброзичливість міської влади, членів багатьох громадських організацій Мелітополя і відчули їх підтримку. Комплексно і всебічно зважити всі складові проблеми адаптації новоприбулих та разом шукати шляхи їх вирішення дозволила інтенсивна співпраця з громадськими організаціями «Червоний Хрест», «Мелітопольська волонтерська група «ПАТРІОТ», Центром соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького в рамках проекту «Примирення українського суспільства: від енергії протесту до енергії творення». Ці зусилля принесли свої плоди, багато бар'єрів і непорозумінь успішно подолані. І сьогодні члени нашої організації сприймаються містянами виключно позитивно і почуваються повноцінними і повноправними учасниками економічного і соціокультурного життя міста, а новоприбулі завжди можуть розраховувати на розуміння і допомогу в складних обставинах».

Марина ЛЯХ, автор сторінки «Нові Місцеві Мелітополя» в Фейсбуці, ініціатор громадської організації "Альянс нових мелітопольців»